

CERİDE-İ HAVADİS'DE ZİRAAT, TİCARET VE SANAYİ TARTIŞMALARI

Dr. Tarık ÖZÇELİK

ÖZET

Tanzimat'ın ilanından bir müddet sonra 31 Temmuz 1840 tarihinde yayın hayatına başlayan Ceride-i Havadis Osmanlı Devleti'nin ilk özel gazetesidir. Ceride-i Havadis güncel hadiselerden başka ekonomik faaliyetler ile de daha ilk sayısından başlayarak, fikirlerini sayfalarına yansıtmıştır. Ziraat, ticaret ve sanayi ile ilgili değişik zamanlarda yayınlanan yazılarda bu sektörlerle alakalı modern dünyada neler yapıldığı ve Osmanlı Devleti'nin bunlarla ilgili neler yapabileceği hakkındaki görüşlerini bildirmiştir. Osmanlı ülkesi için oldukça yeni olan fikirlerin yanında, günümüzde hala tartışılan yabancı sermaye konusunda olumlu görüş bildirir ifadeler yer verilmiştir. Özellikle ziraata vurgu yapılarak büyük ve münbit arazilere sahip Osmanlı Devleti'nin bunu kullanması, gerekli bilimsel ve teknolojik yeniliklerin yardımıyla zirai üretimini maksimize etmesi yönünde ağırlıkla durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ceride-i Havadis, Ziraat, Ticaret, Sanayi.

ABSTRACT

DEBATES ON AGRICULTURE, TRADE AND INDUSTRY AT CERİDE-İ HAVADİS

Ceride-i Havadis which began to be published just after proclamation of Tanzimat is the first private newspaper. Beginning from the initial numbers Ceride-i Havadis reflected its ideas about not only current news but also economic news on its pages. Publishing articles in different times, it commented on what was going to be done

about agriculture, trade and industry in the modern world and what Ottoman State had to do about these developments. Besides publishing unusual ideas for Ottoman State, it also published positive articles about foreign investment which has been still debated nowadays. It especially focused on agriculture saying that Ottoman State had to do maximize its agriculture production using necessary technological and scientific innovations.

Key Words: Ottoman Empire, Ceride-i Havadis, Agriculture, Commerce, Industry.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketi öncülerinden olan Sultan III. Selim'in öldürülmesi ve Sultan II. Mahmud'un tahta geçmesiyle başlayan buhranlı dönem ve özellikle Ruslarla süren savaşlar ülkede yenileşme girişimlerine imkân tanımamıştı. 1821'de Mora yarımadasında başlayan Yunan bağımsızlık savaşı sırasında Avrupa basınında Osmanlı Devleti aleyhinde yer alan ve Avrupa kamuoyunu etkileyen kampanya başarıya ulaşmıştı. Basının bu gücü Babiâli'nin gözünden kaçmadı ve bir yayın organına ihtiyaç olduğu iyiden iyiye hissedilmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti fikirlerini ve icraatını hem tebaya hem de dış ülkelere anlatmak ve kabul ettirmek için bütün modern devletler gibi bir basın organına sahip olmak istemişti. Böylece devletin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi 1 Kasım 1831'de yayınlanmaya başladı.

Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatına başlamasından tam dokuz sene sonra, yarı resmi nitelikli bir gazete neşrolunmağa başladı. Bu, Tanzimat'ın ilanından sonra yayına başlayan ilk, Osmanlı ülkesinin Takvim-i Vekayi'den sonra ikinci Türkçe gazetesi Ceride-i Havadis'tir. William N. Churchill adlı bir İngiliz tarafından yayınlanmaya başlayan bu gazetenin çıkarılış nedeniyle ilgili olarak basın tarihimizde enteresan bilgiler mevcuttur. Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid döneminde yabancı uyruklu bazı kimseler, özellikle İngiliz aileleri, Kadıköy ve civarında yerleşmeye başlamışlardı. Gayrimüslim yabancıların Kadıköy

ve civarında yerleşmesinden hoşnut olmayan Anadolu yakası halkı, Üsküdar Muhafızı Firari Ahmet Paşa'ya başvurarak, ecnebilerin Kadıköy'de yerleşmesinin yasaklanmasını ve bunların öteden beri olduğu gibi Beyoğlu'na yerleştirilmelerinin sağlanmasını istemişlerdir. Firari Ahmet Paşa da halkın bu arzusuna uyarak 1836 senesinde yabancıları Beyoğlu'na naklettirmiştir¹.

Fakat bu gayrimüslim ecnebler arasında bulunan av yapmaya meraklı ve "Morning Herald" adındaki İngiliz gazetesinin de muhabirliğini yapmakta olan William Churchill namında bir tüccar, avlanacağından bahsederek Firari Ahmet Paşa'dan, üç ay süre ile kalma izni almıştır. İşte basın tarihimizde "Churchill Vakası" olarak ünlenen olay bu üç aylık izin sürecinde meydana gelmiştir².

Yukarıda bahsedildiği gibi Üsküdar Muhafızı Firari Ahmet Paşa'dan üç ay izin alarak Kadıköy civarında kalabilen Churchill, bir gün Kadıköy'de avlanırken, çayırdaki kuzusunu otlatmakta olan, Defterhane Kâtiplerinden Necati Efendi'nin oğlunun yaralanmasına sebep olmuştur³. Bunda Churchill'in miyop olmasının büyük rolü vardır. 90-100 adım mesafedeki kıpırdanmayı kuş sanıp ateş ederek kuzusunu otlatan çocuğu yaralamıştır⁴. Bu üzücü olayı gören halk Churchill'i yakalayarak muhafız paşanın huzuruna çıkarmışlar, Firari Ahmet Paşa Üsküdar Kadısı tarafından verilen bir ilamla birlikte Churchill'i Babıâli'ye göndermiş ve tutuklanıp hapsedilmiştir⁵. Aslında olay basit bir vaka olmasına rağmen İngiliz elçiliği tarafından büyütülerek uluslararası bir sorun haline getirilmiş, İngiliz büyükelçisi Ponsonby kapitülasyon haklarına dayanarak bir İngiliz'in suçlu olsa bile tutuklanamayacağını ileri sürerek Osmanlı Devleti'ne bir nota vermiştir. (18 Mayıs 1836). Meseleye diğer Avrupa devletleri de karışınca olay

¹ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Çağlayan, 1982, s. 181.

² İnuğur, a.g.e., s. 181.; Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi (1728-1922)*, Ankara 1969, s. 77-78.; Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Ankara: Güven, 1971, s. 108.

³ İnuğur, a.g.e., s.181.; Oral, a.g.e., s. 78.; Şapolyo, a.g.e., s. 108.

⁴ Orhan Koloğlu, *Miyop Churchill Olayı*, Ankara: Yorum, 1986, s. 31-32.

⁵ İnuğur, a.g.e., s. 181.; Şapolyo, a.g.e., s. 108.

siyasi bir özellik kazanmış, artan baskılar üzerine Churchill serbest bırakılmıştır⁶. Hemen akabinde Hariciye Nazırı Akif Paşa bu olaydan dolayı hastalığı bahane edilerek görevinden alınmıştır.

Hadisenin çıkışına sebep olan ancak daha sonra meselenin uluslararası bir nitelik kazanmasında hiç rolü bulunmayan Churchill sonunda bu işten tahmin dahi edemeyeceği şekilde kârlı çıkmıştır. Churchill'den özür dilenerek tutukluluk tazminatı olarak kendisine pırlantalı bir nişan, zeytinyağı ihraç izni veren bir ferman ve gazete yayımlama imtiyazı verilmiştir⁷.

1836 Mayıs'ında meydana gelen bu olaydan sonra Churchill, bir kahraman edasıyla nişanı göğsüne takmış, zeytinyağı ihraç izni veren fermanı da 350.000 kuruşa Rusyalı Rali isimindeki bir tüccara devretmiştir⁸. Ancak gazete yayımlama imtiyazını kullanmada acele etmemiştir. Çünkü bu olaydan sonra görevden el çektirilen eski Hariciye Nazırı Akif Paşa, bu defa Dâhiliye Nazırı olmuş ve Akif Paşa bu görevinden ayrılıncaya kadar Churchill gazete çıkarmaya cesaret edememiştir⁹.

Nihayet Akif Paşa bu ikinci görevinden ayrıldıktan sonra Churchill, Mayıs 1840'da gazete çıkarmak istediğini bildirir müracaatını yapmış ve bu dilekçesinde "kişi bilmediği şeyin düşmanıdır" mealindeki sözlerinden sonra, Tanzimat sonrası yapılan ve yapılmak istenen hayırlı işlerin kamuoyuna yansıtılmasının lüzumunu anlatmıştır¹⁰. Takvim-i Vekayi'nin yetersiz kalışı, diğer taraftan Tanzimat idarecilerinin, ülkedeki değişiklikleri, kendilerini ve gelişmeleri özellikle yurtiçine ve yurtdışına aktarılacak yayın

⁶ Ziyad Ebuzyiya, "Ceride-i Havadis", *D.V.İ.A.*, c. 7, İstanbul. 1993, s. 406.

⁷ Ebuzyiya, Aynı yer (a.y.).

⁸ Nedim İpek, "Churchill Vak'ası ve Vesikaları", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 1987, s. 98; İnuğur, a.g.e., s.182.; Şapolyo, a.g.e., s. 109.

⁹ İnuğur, a.g.e., s.182. Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek, 1973, s. 8.

¹⁰ Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara:TTK, 1985, S. 313-315. , *BOA, İD.*, Nr. 741.

organına ihtiyaçları vardı. Böyle bir ortamda Churchill'in teklifi çok olumlu karşılandı¹¹. Churchill dilekçesinde bahsettiği gibi iki gazete çıkarmak istiyordu. İstanbul'da çıkarılacak birinci gazete her on günde bir yayınlanacak ve herkesin anlayabileceği sade bir dil kullanılacaktı. İzmir'de neşrolunacak gazete ise İngilizce olacak, Devlet-i Aliye'nin menfaatine muhalif dış yayınlara karşı ve İngiltere hükümetinin ve İngiliz kamuoyunun Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmasını ve dostluğunu temine çalışacaktı. Böylece hem dahili kamuoyuna hem de dışarıya yönelik iki yayın organına sahip olunacaktı¹².

Churchill'in dilekçesi Meclis-i Meşveret'te görüşüldükten sonra 22 Mayıs 1840 da Sultan Abdülmecid'e sunulup gereken müsaade verildi. Yeni neşrolunacak gazete, devletin resmi yayın organı Takvim-i Vekayi'nin yanında gayri resmi bir gazete olarak nitelendirilmişti. Gazetenin nüshası basımdan önce Vekayihane-i Amire Nazırı'na tetkik için sunulacaktı¹³. Gazetenin bütün masrafı Churchill'e ait olmakla birlikte kendisine şimdilik üç sene süreyle ayda beş bin kuruş hazine yardımı yapılacaktı¹⁴. Churchill'in İzmir'de İngilizce bir gazete çıkarıp çıkarmadığı belli değildir. Meclis-i Meşveret'te görüşülürken beş bin kuruş yardımın öyle büyütülecek bir miktar olmadığı halihazırda İzmir'de Fransızca neşrolunan iki gazeteye de birine beş bin, diğerine iki bin beş yüz olmak üzere devlet tarafından aylık yardım yapıldığı, dâhilde gazete çıkarmaya ehil yerli tebadan kimse bulunmadığından Churchill gibi birine ihtiyaç olduğu belirtilmiştir¹⁵.

Bütün bunlardan sonra gerekli izni alan Churchill, gazeteyi çıkarmak için gerekli çalışmalara başlamış ve Bahçekapı'da Hamidiye Türbesi karşısında bugün yerinde Dördüncü Vakıf Han bulunan yerde bir matbaa kurmuştur. 31 Temmuz 1840 tarihinden itibaren ilk özel

¹¹ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*. 31Ekim-3Kasım 1989, TTK, Ankara, 1994, s. 58.

¹² Yazıcı, a.g.m., s. 58.

¹³ Yazıcı, a.g.m., s. 59.; Kaynar, a.g.e., s. 315-316.; *BOA, İD.*, Nr. 741.

¹⁴ İpek, a.g.t., s. 98.; Yazıcı, a.g.m., s. 59.

¹⁵ Kaynar, a.g.e., s. 316.; Yazıcı, a.y.

Türkçe gazete olan Ceride-i Havadis'i çıkarmaya başlamıştır¹⁶.

Ceride-i Havadis neşredildiği ilk günlerde pek rağbet görmemiş hemen hemen hiç satılmamıştı. İlk sayıları ücretsiz dağıtılan gazete 1843 senesine kadar da yeterli okuyucu sayısına ulaşamamıştı. Yardımın kesildiği 1843 yılında okuyucu sayısı 150 civarında idi.¹⁷ Bu sebepten dolayı Churchill kendi imkânlarıyla gazeteyi çıkarmaya devam edemeyeceğini Hariciye Nezareti'ne bildirerek gazetenin yayınına son vermişti¹⁸. Churchill gazetenin tekrar yayın hayatına dönebilmesi için kendisine yardım yapılması talebinde bulunmuştur. Hemen her işinde İngiliz Elçiliği'nin yardımını almaya alışmış olan Churchill, İngiliz elçisi Canning'i araya koyarak ayda 2600 kuruş yardım ve Takvimhane'de kendisine münasip bir yer gösterilmesini; gazeteyi ancak böyle neşredebileceğini belirtmiştir. Fakat Churchill umduğu neticeyi alamamıştı. Buna rağmen Babıali, gazetenin yayınına faydalı bulunduğu, daha önce ücretsiz olarak verildiği yerlerce de ücretinin ödenmesi ve abone sayısının artırılmasına çalışılmasını uygun görmüştür (30 Temmuz 1843)¹⁹. Bu çalışmaların neticesinde bir sene içerisinde gazetenin okuyucu sayısı aşağı yukarı 300 kişiyi bulmuştur²⁰. Bu sayıyı yeterli bulmayan ve Hükümete müracaat eden Churchill, gazetesine yaptığı hizmetlerden bahsettikten sonra, gazetenin devlet tarafından idare edilmesini yahut okuyucu sayısının en az 800 kişiye çıkarılmasını teklif etmiştir. Fakat Babıali bu teklifleri kabul etmemiştir²¹.

Ceride-i Havadis, resmi gazete olmadığından dolayı devlet tarafından idaresi mümkün görülmemiş, ayrıca fiyatının artırılmasının talebi azaltma tehlikesi bulunduğundan dolayı gazetenin yayın hayatına devam edebilmesi için tekrar maddi yardıma başlanmıştır. Bu yardım 1845 yılında ayda 2500 kuruşa yükselmiş ve gazetenin durumu iyiye

¹⁶ İpek, a.g.t., s. 99.; Yazıcı, a.g.m., s. 59.; Ebuzziya, a.g.md., s. 406.

¹⁷ İpek, a.g.t., s. 99.

¹⁸ Yazıcı, a.g.m., s. 60.; *BOA, İD.*, Nr. 3740; Oral, a.g.e., s. 78.; İnuğur, a.g.e., s. 182.; Topuz, a.g.e., s. 8-9.; Şapolyo, a.g.e., s. 109.

¹⁹ *BOA, İD.*, Nr. 1035; Yazıcı, a.g.m., s. 60; İpek, a.g.t., s. 99.

²⁰ *BOA, İH.*, Nr. 1239.; İpek, a.g.t., s. 99.; Yazıcı, a.g.m., s. 60-61.

²¹ *BOA, İH.*, Nr. 1239.; İpek, a.g.t., s. 99.; Yazıcı, a.g.m., s. 61.

doğru gitmeye başlamıştır²². Bu tarihten itibaren Ceride-i Havadis yirmi yıl süre ile adeta Devletin yarı resmi organı haline gelmiştir²³.

Ceride-i Havadis'in yönetim ile olan münasebetleri yalnızca maddi yardımların verilmesi ve daha sonra kesilmesinden ibaret değildi. Gazetenin çıkmasına izin veren iradede, gazetenin müsvedde nüshasının Takvim-i Vekayi Nazırı'na sunulması mecburiyeti vardı²⁴. Bu bir tür sansür sayılabileceği gibi, muhtemelen devletin siyasetine uymayan yayınların önlenmesi için alınmış bir tedbirdir. Osmanlı Devleti yönetimi Ceride-i Havadis'in yayınlarıyla çok yakından ilgilenmişlerdir. Gazetede yönetimi ilgilendiren bir yanlışlık olduğunda anında müdahale etmişlerdir. Mesela; Havuzdan indirilen Şerefresan ismindeki Fırkateyn-i Hümayun yerine Selimiye adlı üç ambarlı Kalyon-ı Hümayun yazılmıştı. Ceride-i Havadis'in daha önceki bir sayısında da Girit Müşiri Mustafa Paşa'ya Sultan Abdülmecid'in hediye ettiği kılıç, nişan şeklinde geçmiştir. Bu tür haberlerin doğru olarak yayınlanması lüzumundan Sultan Abdülmecid, Churchill'in ve gazetelere ilmühaber veren resmi dairelerin dikkatini çekmiştir (29 Eylül 1841)²⁵. Yine bir Ceride-i Havadis nüshasında "Nafiz Efendi'nin sahilhanesinde ikameti mahallinde" yanlışlıkla hanesi şeklinde yazılması, gazete, Takvim-i Vekayi yani resmi gazete hükmünde olmadığından bir beis görülmediği ifade edilmiş, bu mevzu ile ilgili iradede, Padişah da bir beis görmemiş ise de "Mamafih yine bu misülli mevadda ihtimam ve dikkat olunması lazımedendir ..." diyerek ikaz etmiştir (21 Kasım 1841)²⁶.

Ayrıca bazen Ceride-i Havadis'te neşredilmek üzere hazırlanan yazılar Padişah'a sunularak "...sebk ü ibare ve hükm ü ifadesi hakkında..." oluru alındıktan sonra gazeteye yollanmıştır (13 Kasım 1859)²⁷.

²² İpek, a.g.t., s. 100.; Yazıcı, a.g.m., s. 61.; İnuğur, a.g.e., s. 182.

²³ İnuğur, a.g.e., s. 182.

²⁴ Yazıcı, a.g.m., s. 61.

²⁵ BOA, İD., Nr. 2230.; Yazıcı, a.g.m., s. 61.

²⁶ BOA, İD., Nr. 2348.; Yazıcı, a.g.m., s. 61-62

²⁷ BOA, İD., Nr. 29511.

Yine bu zamanlarda Ceride-i Havadis müsveddeleri basımından önce Maarif Nezareti'nde kontrol edilmeye başlanmış, özellikle Dışişleri'ni ilgilendiren ve yabancı devletlerle alakalı yazılacak havadislerin Hariciye Nezareti tarafından görülmeden basılmaması tenbih edilmiştir (11 Şubat 1859)²⁸. Ayrıca bu belgenin yayınlanmasından iki sene sonra ve Tercüman-ı Ahval'in de yayın hayatına başlamasından (21 Ekim 1860) çok kısa bir süre sonra sadır olan iradede Dışişleri'ni ilgilendiren konularda Dersaadet'te basılan gazetelerin "neşr eyledikleri havadisatı bitaraf olarak eylemeleri lazım geleceğinden bu usule riayetle mezkur gazetelere derc olunacak havadisatın hükümdaran ve dostlara dokunacak suretle yazılmaması hakkında iktiza-yı halin icrası..." na dikkat çekilerek bu konuda tenbih edilmişlerdir. (11 Kasım 1860)²⁹. Bütün bu belgeler gösteriyor ki Ceride-i Havadis çok ciddi bir biçimde devlet tarafından kontrol edilmiştir. Zaten gazetenin çıkması söz konusu olduğunda, yerli teb'adan gazete çıkarmaya ehil kişilerin mevcut olmamasından dolayı Ceride-i Havadis teşvik edilmiş, 1864 öncesinde bir basın kanunu olmadığından müsveddenin kontrolü ile gazetenin devlet politikası istikametinde yayın yapması sağlanmaya çalışılmıştır³⁰.

Ceride-i Havadis'in neşredilmiş nüshalarının Padişah'a sunulmasıyla alakalı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge mevcuttur³¹. Bu da daha evvel anlatıldığı üzere devletin neşriyatı kontrol etme amacına uygun bir uygulama idi. Takvim-i Vekayi ölçülerinde (27x40) iki sütunlu dört sayfa olarak yayına başlayan Ceride-i Havadis'de yazı ve haberler üç bölüm halinde verilmiştir. "Havadisat-ı Dahiliye" bölümünde, önce iradeler ve resmi haberler, ardından İstanbul ve yurt haberleri, Padişah'ın cülus ve doğum haberleri ve methiyeler yer almıştır. Takvim-i Vekayi'nin düzenli çıkmadığı zamanlarda hükümet haberleri Ceride-i Havadis'e verilmiştir. Bu tür

²⁸ BOA, İH, Nr. 8815.; Yazıcı, a.g.m., s. 62.

²⁹ BOA, İH, Nr. 9933.

³⁰ Yazıcı, a.g.m., s. 63.

³¹ BOA, İH, Nr. 278, 290, İD, Nr. 949, 979, 1052, 1128, 1134, 1163, 1181, 1198, 1427, 1456, 1574, 1604, 1607, 1636, 1658, 1680, 1708, 1730 ve 1748.

resmi haberlerin yer alması ve devletten yardım görmesi gazeteye yarı resmi bir hüviyet kazandırmıştır. “Havadisat-ı Hariciye” bölümünde dış haberler yabancı gazetelerden tercüme edilerek verilmiştir. Dış haberlerde Avrupa ve Dünya tanıtılmış, coğrafya, ekonomi, ticaret, devlet ilişkileri, parlamento haberleri yer almıştır. “İlanat” bölümünde ise gayrimenkul satışları, ithal ilaçlar, ülkemizde bilinmeyen bir takım yeni eşya ve makinelerin ilanları verilmiştir. Yazı ve haberlerde noktalama işaretleri ve başlık kullanılmamış, haberler iki üç satırlık boşluklarla ayrılmıştır. İlk iki yılda son derece ağdalı olan gazetenin dili sonraları biraz sadeleştirilmiştir³².

Ceride-i Havadis'te yayınlanan yazılarda Münif Paşa İmzası dışında başka isim bulunmadığından yazı kadrosunda çalışan kişiler kısmen o devri yaşayanların hatıra ve biyografilerinden ve bunlardan bazılarının devlet memuriyetine atandıklarında veda ilanlarından öğrenilmektedir³³. Tespit edilebilen isimler şunlardır: Ahmet Tefik, Emin Firdevsi, İsmet Bey, Ramiz Paşazade Mehmet İzzet Bey, Karsizade Cemaleddin, Ahmed Nazif Efendi, Sahhaflar Tekkesi Şeyhizade, Münif Bey, Said Bey ve Salih Bey'dir³⁴.

Ceride-i Havadis, 1212 sayı yayınlandıktan sonra 26 Eylül 1864 tarihinde neşriyatına son vermiş ve daha sonra Alfred Churchill Ruzname-i Ceride-i Havadis adlı 5804 sayı yayımlanan yeni bir gazete çıkarmıştır (1294/1877)³⁵.

Şimdiye kadar Ceride-i Havadis'in yayın hayatına girişi, gazetenin kurucusu ve mahiyeti hakkında verilen bu bilgilerden sonra, bu çalışmanın konusunu oluşturan ve gazetede özellikle ağırlıklı olarak ele alınan ziraat, ticaret ve sanayi hakkındaki değerlendirmelere geçilebilir.

³² Ebuzziya, s. 406-407.

³³ Ebuzziya, s. 407.

³⁴ Ebuzziya, a.y.; Şapolyo, s. 110.

³⁵ Ebuzziya, a.y.

1. Ziraat

Ceride-i Havadis'in ekonomi ile ilgili görüşlerinin ısrarlı bir şekilde ele alındığı yazılarda ziraat, bütün ekonomik program ve faaliyetlerin başı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, gazetenin ilk bir kaç yılına ait sayılarda, naşirler ve hemfikir yazarların kalemleri, ziraatın önemi, faydası, geliştirilmesi, sektörler içindeki vazgeçilemez önceliği gibi konuları devamlı olarak işlemiş, entellektüel çevreleri olduğu kadar halkı da etkilemeye çalışmıştır.

a) Ziraatın Önemi ve Faydası

Daha ilk sayıdaki bir yazıda, ziraatın insanlar için vazgeçilemez önemi kesin ve tartışmasız bir dille ortaya konulmuştur. Buradaki ifadeler göre, ziraat, dünyanın varlığının, devamının ve insanların servet ve zenginlik sahibi olmasının tek sebebidir³⁶. Ziraatın önemi ve faydasına değinilen yazılarda, ilk önce bireylere, sonra millete ve daha sonra da siyasal kadrolara mesajlar ön plandadır. Ziraatın, insanın hayatını devam ettirmek için lazım olan gıdayı elde etmek olduğu, - sektörle doğrudan ilgili olmayan- ilim ve fen sahasında yetişmiş biri için bile ziraat konusunda gevşeklik göstermenin, o kişinin açlıktan ölmesi demek olduğu yönündeki görüşler³⁷, şüphesiz bireyden ziraat konusuna gösterilmesi beklenen hassasiyet ve ilgiyi hedeflemektedir.

Avrupa'da yüzyıl savaşları olarak bilinen ve yirmi beş sene devam edip, gazetede ilgili yazının yayın tarihinden yirmi altı sene önce bitmiş olduğu belirtilen uzun savaş dönemi sonrasında İngiliz halkının

³⁶ “... ve ziraat bir tükenmez hazinedir ki, devr-i daim ile mevsimden mevsime tecdid olunarak nihayet-i aleme kadar inkita'pezir olur makuleden olmadığı herkesin meşhududur. Ve ziraat ve harasetle me'luf olan milletlerin refah ve kudret ve ma'mûriyet-i vatan ve memleketleri gün gibi meşhudumuz olmağla herhalde milletlerin lazıme-i zimmeti buldukları memalikin imar ve ihyasına çalışmak ve beyhude iza'e-i vakt etmeyüp hangi meslek ve hizmette ise izhar-ı sa'y ve gayret etmekten ibarettir. Ve alel husus ziraat misüllü feyz ve bereketlü kesb ve ticaret mevcut olmadığı muhal iştibah değildir...” , *Ceride-i Havadis, Sayı 1*, gurre-i C. 1256/31 Temmuz 1840, s. 2, sütun (st.). 1, paragraf (pr.) 1.

³⁷ *Sayı 132*, gurre-i Ra. 1259/1 Nisan 1843, s. 1, st. 1, pr. 4.

durumunun eskisinden daha iyi olduğu öne sürülmektedir³⁸. Bunun en önemli sebebinin de, halkın ziraate fazlasıyla özen göstermelerinden kaynaklandığı aktarılmaktadır. Bu gayretler sonucu elde edilen bol ürün uygun fiyatla satılmış, kazançlar iki kat artmış, doğal olarak sermaye de arttığı için çiftçilerin şevk ve gayretleri çoğalmıştır. Bu yoğun ziraî faaliyetler sırasında oldukça çok sayıda tarım işçisi kullanılmış ve bu sayede rençberlik de revaç bulmuştur.

Siyasî kadrolara verilen mesajlarda ise, bir devletin güçlü kabul edilebilmesi için gerekli olan askerî kuvvetlerin malî kaynağının yine ziraat sayesinde sağlanabileceği vurgulanmaktadır. Ziraat bu konuda iki türlü rol oynayacaktır. Birincisinde, ziraate gerekli önem verilecek, bütün tarım alanları ekilecek bu sayede elde edilen ürünün vergisi de fazla olacaktır. Bu görüşleri desteklemek için yine tarihten ve dünyadaki uygulamalardan örnekler seçilmiştir. İngiltere'de, sözkonusu savaş dönemi boyunca yürütülen yoğun ziraî faaliyetler ve elde edilen bol ürün sonucu, çiftçilerin ödediği vergiler, tüccar ve esnafın ödediği meblağın yaklaşık iki katı olmuştur³⁹. Tarihten verilen örnekte de, ilk peygamberden bu yana insanların ziraatle uğraştıkları, İslam devletlerinden Emevîlerin ekilmeyen arazileri kontrol için görevliler tahsis ettikleri; Abbasîlerin de buna benzer uygulamalarının bulunduğu, hatta yıkılan ağaçları tesbit ve yeniden dikmek için özel memurlar atadıkları aktarılmaktadır⁴⁰.

Devletin ziraate olan ilgisini çekmek için, özellikle vergiler üzerine yoğunlaşmaya çalışılmıştır. Ziraatten elde edilecek âşar ve diğer rüsûmlar ile vatanın korunmasında görevlendirilecek asker sayısını artırmanın ve hazinayı mamur etmenin mümkün olabileceği, böylece o devletin servet ve kuvvette emsallerine nazaran daha üstün olacağı ve

³⁸ Sayı 29, 18 S. 1257/10 Nisan 1841, s. 2, st. 1, pr. 4.

³⁹ Aynı sayı, a.y.

⁴⁰ Sayı 132, a.y.

halkının da her bakımdan rahat ve huzur içinde bulunacağı hemen her ziraat bahsinde işlenmektedir⁴¹.

Dönemin siyasi kadrolarının etkilenmeye çalışıldığı anlaşılan yazılarda, her devletin gelirinin çoğunun ziraat ve madenlerden elde edildiği, madenin her yerde bulunamadığı, ancak hemen her yerde ziraat edilecek az-çok arazinin mevcut olduğu, dolayısıyla bu gibi yerlerin bir devlet politikası olarak ektilererek çiftçinin ekonomik durumunun güçlendirilmesi ve bu sayede artacak vergilerin tahsil edilip devleti kuvvetlendirmek gerektiği vurgulanmaktadır⁴². Bir ülkenin kuvvetinin, oradaki erzakın çokluğu ile orantılı olduğu savunulurken dikkat çekilen asıl nokta ise, ziraî mahsullerin insanların hayatlarını devam ettirmeleri için gerekli olan temel gıda maddeleri oluşu ve bunun da devletin sahip olduğu insan sayısını etkileyeceğidir. Buna göre bir bölgedeki ürün bolluğu oraya servet ve refah getirir, o bölge halkı başkalarına muhtaç olmaktan kurtulur ve nüfusun artmasını sağlar⁴³.

Gazetenin birçok sayısında çeşitli vesileler kullanılarak ziraatle ilgili yazılar kaleme alınmaya çalışılmıştır. Hatta bu konudaki yoğunlaşma, bazen yazarlar tarafından da gündeme getirilmiş⁴⁴, ancak bu yöndeki gayretlerden geri durulmamıştır. Mesela, devletin gücünün para ile mi, yoksa nüfus ile mi sağlanabileceği yolundaki bir polemige yer verilerek ziraatın faydasından bahsetmenin yolu bulunmaya çalışılmıştır⁴⁵. Söz konusu tartışmada, eski bilginlerin devletlerin kuvvetini nüfusa bağladıkları, dönemin politikacılarının ise buna karşı çıkarak, bu gücü maddi zenginlikte aradıkları dile getirilir.

Gazetede kaleme alınan yazılara göre, askeri gücün ve tabii olarak da devletin güçlenmesinde ziraatın ikinci rolü ticaretle

⁴¹ Sayı 1, a.y.

⁴² Aynı sayı, a.y.

⁴³ Sayı 1, a.y.

⁴⁴ ".. şimdiye kadar çıkarılan ceridelerin çoğunda münâsebetle zirâat hususunun ne derece hayırlı mübârek bir iş olduğu ve buna ne itina ve itibar olursa şâyân idüğü bildirilmiş olup tekrara hâcet yok ise de .." (Sayı 34, 23 Ra. 1257/15 Mayıs 1841, s. 1, st. 2, pr. 1).

⁴⁵ ".. bu arada ziraatten bir maddenin ifadesine ibtidar olundu .." (Sayı 83, 12 Ra. 1258/23 Nisan 1842, s. 1, st. 2, pr. 1).

bütünleşmektedir. Bu görüşe göre, bir ülke içinde çıkarılan altın ve gümüş gibi kıymetli madenler, o devlette tedavül eden parayı genelde karşılayamayacak, bunu artırmanın yolu da ülke dışından para getirmekle mümkün olacaktır. Bu kıymetli maden girişi de dış ticaretle sağlanacak, fakat pazarlanacak mal da elbette tarım ürünleri olacaktır⁴⁶. Bu yönetime göre, tarımsal faaliyetlerden dolayı dış ticaret artacak, ticareti fazla olan yere tedavüle gerekli olandan fazla nakit gelip birikecektir. Nakdin gelişi mal satışına bağlıdır, dışarıya çıkarılacak ürün olmadıkça içeriye para da giremeyecek ve nakit sıkıntısı çekilecektir.

Ziraatın önemi ve faydası üzerine yazılar kaleme alınırken, bu görüşün tutarlılığını ispat etmek için bazen ekonominin diğer sektörleriyle mukayeseler de yapılmaktadır. Bunlardan özellikle, yukarıda görüldüğü üzere, ticaret sektörü bu karşılaştırmada başta gelmektedir. Sanayi ve zanaat (esnaf) sahaları da, zaman zaman ziraatle mukayese edilmekte ve ziraat lehine bir sonuca varılmaya çalışılmaktadır. Mesela, İngiltere'de ziraat veya diğer sektörlerden hangisinin daha üstün olduğunu saptamak amacıyla yapılan bir araştırmadan sözedilmektedir⁴⁷. Avrupa'da başlı başına bir uzmanlık haline geldiği söylenen ve "ekonomi-politik" olarak isimlendirilen bu sahanın başlıca işlevinin, bir şeyin başka bir şeye karşı kâr ve zarar

⁴⁶ Sayı 92, a.y.

⁴⁷ “İngiltere ülkesinde mevcut olan cümle fabrikalar ve ticarete istihdam olunan bir buçuk milyon adam oluyor. Ziraatte ise beş milyon adam bulunuyor ki, ticarettenden iki kat ve bir sülüs ziyadedir.

Cümle fabrikalar ve ticarete kırküz milyon kese sermaye dönüb ziraatte ise altıyüz altmış milyon kese sermaye devr olunmağla ticaretteki sermayenin onbeş mislini müteceviz olub tatil olunmayarak ol kadar meblağın kullanıldığı dahi her bar ziraatın kemal-i revac ve iştihari hususuna delalet eder.

Cümle fabrikalar ve ticarete yılda elli dört milyon ticaret vaki oluyor. Ziraat ise sene de yüz on altı milyon kâr bırakıyor ki, ticaretin iki katından ziyadedir.

Cümle fabrikalar ve ticaretten miriye gümrükten ma'ada yılda kırkikibin kese veriliyor ise ziraatten senevi yüz onaltıbin kese eda oluna gelmekle bu suretle devletin ziraatten olan menfa'ati ticarettekinin üç misline karib oluyor ve gümrük dedikleri şey tüccar vermeyib alıcının veremediği ma'lum olan maddedir...”, Sayı 200, 14 L. 1260/26 Ekim 1844, s. 1, st. 2, pr. 3.

durumunu araştırmak olduğu belirtildikten sonra, İngiltere parlamentosu tarafından bu konunun uzmanlarına bahis mevzuu araştırmanın yaptırıldığı ve bunun sonuçlarının gazetelerde yayınlandığı yazılmaktadır. Bu tercüme verilirken kaleme alınan takdim kısmında, ziraat ve ticaretin dünyada cari olan iki büyük faaliyet alanından olduğu, bunlardan birincisinin insanlığın ihyası, ikincisinin de alemin imarını sağladığı belirtilmektedir. Bu araştırma sonucuna göre, İngiltere'de sanayi ve ticaret sektöründe çalışanların sayısı 1,5 milyon iken, tarımsal alanda faaliyet gösterenler 5 milyon kişidir. Tarım için ayrılan sermaye, sanayi ve ticaret için ayrılan paraya göre 15 kat fazladır.

Uzmanların elde ettikleri sonuçlardan bazısı, sektörlerde görev yapan kişilerin fiziksel ve ruhsal durumları ile ilgilidir. Ziraat yine bu alanlarda da diğer sektörlerle göre avantajlı durumdadır: Ziraat alanında çalışanların daha sağlıklı ve uzun ömürlü olduğu tesbit edilmiştir. Ziraatçıların evinde süt, yoğurt gibi gıdalar devamlı bulunduğu ve ekinini ektikten sonra tevekkül edip beklediği için sağlığının yerinde olduğu, hatta bunlar arasında hastalığın adını bile duymamış insanların bulunduğu aktarılmaktadır. Yine buna bağlı olarak elde edilen bir sonuca göre de, çiftçi kesim sanayi ve ticaret ehline göre hapisane ve hastanede daha az yatmaktadır. Uzmanlara göre, sektör çalışanlarının ruhsal durumunu ortaya koyan diğer bir sonuç da, her iki taraftaki ailelerin sahip oldukları çocuk sayısı ile ilgilidir. Dönemin İngiltere'sinde hakim olan ekonomik düşünceye göre nüfus ön planda tutulduğundan, çiftçi kesim burada da şanslıdır. Ziraatçıların ortalama 5, sanayi ve ticaret ehlinin ise 3 çocuğu bulunmaktadır.

Tercüme yazının bitiminden sonra yazar, yine ziraati ön planda tutan yorumlar kaleme almıştır: Ziraat insanın varlığının ve hayatının sebebidir. Bu yüzden ziraate gösterilmesi gereken dikkatte kusur etmek, şuurlu ve dirayetli birinin işi değildir. Ziraat, diğer sektörlerden farklı olup, toprağa bağlıdır ve az bir gayretle ilerleyebilir. Yazar ortaya yine ziraati üstün tutucu bir darbı mesel atar ve buna yine kendisi cevap verir: "Ticaretsiz âlem olur, ziraatsız âdem olmaz". Bu söze karşı, vahşi kabilelerin değil buğdayın ziraatını yapmak, adını bile bilmedikleri

görüşü öne sürülürse, Arapların her türlü şeyin -çivid, pamuk vs.- ekim işlemine "zer" dedikleri, dolayısıyla vahşilerin de kendilerine yarayacak herhangi bir şeyi ekmiş olabilecekleri ve bu suretle âlemde âdem ziraatsız olmaz sözünün doğru olduğu şeklinde, zorlama da olsa bir argüman geliştirmektedir.

Ziraatın hem sektörel olarak üstünlüğü hem de şahıslara malî getirisi açısından fayda ve önemi ortaya konulmaya çalışılırken, ticaretin yanında zanaat sektörü ile de karşılaştırmalar yapılmıştır. İngiltere'deki ekonomi-politik uzmanları tarafından yapılan ve yukarıda genişçe yer verilen araştırmadan esinlenildiği açıkça belli olan küçük çaplı bir araştırma denemesinde, üç çocuklu bir çiftçi ailesi ile şehirde yaşayan bir dülger (marangoz) ailesi arasında rakamlara dayalı bir gelir-gider karşılaştırması yapılmıştır⁴⁸. Çiftçi ailesinde baba yılda 300 gün çalışacak şekilde düşünülmüş, yevmiyesi 6 kuruş; hanımı 200 gün çalışacak, yevmiyesi 3 kuruş; 3 çocuk yüz elliser gün birer kuruş yevmiye ile çalışmak suretiyle ailenin yıllık toplam geliri 2.850 olarak hesaplanmıştır. Marangoz baba da yevmiyesi 9 kuruştan yılda 300 gün çalışacak; hanımı dikiş dikerek, tahta silerek veya çamaşır yıkayarak yevmiyesi 2 kuruştan 200 gün işe gidecek; çocukları ise iş olmadığından çalışmayacak ve yıllık toplam 3.100 kuruşluk bir gelire sahip olacaklardır. Böylece, ticaretten sonra zanaat sektörü karşısında da üstünlüğü ortaya konulmaya çalışılan, halk ve devlet için ne derecede önemli ve faydalı olduğu çeşitli vesilelerle ispat edilmeye çalışılan ziraat, neredeyse bütün ekonominin temel taşı olarak tek başına bir kurtarıcı konumuna ulaştırılmaktadır⁴⁹.

b- Ziraatın Geliştirilmesi

Tarım sahasında faaliyet gösteren halkın bilgilendirilmesi amacını taşıyan yazılarda, daha çok teknik bilgiye dayanan konular yanında, ziraat usulleri, iklim ve kısmen de iş idaresi ile istihdam alanlarında

⁴⁸ Sayı 314, 15 M. 1263/3 Ocak 1847, s. 3, st. 2, pr. 2.

⁴⁹ "... buna nazaran her hâl ve mahalde devletce ve milletce ve mülkce hâsıl olan büyük faide elbetde ziraatden hasıl olacağı tahakkuk ve ta' ayyün bulmuşdur ..." (Sayı 29, a.y.).

bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Toprağın durumu, bakımı ve kuvvetlendirilmesi konusuna ayrıca özen gösterilmiştir. Her bölgenin iklim ve toprak yapısının aynı olmadığı hatırlatılarak, toprağın özelliğine göre bazı işlemlerden geçirilmesi gerektiği belirtilmekte ve bu konuda bilgiler verilmektedir⁵⁰. Söz konusu dönemde, Osmanlı coğrafyası oldukça geniş bir alanı kapladığından, tarım faaliyetlerinde coğrafi özelliklere bağlı olarak iklimin de ayrıca gözönünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bakımdan gazetede, bazen coğrafi yapı ve iklim özellikleri hakkında da bilgiler aktarılmakta ve bu verilere göre ne tür bir ziraatın faydalı olacağı bildirilmektedir⁵¹.

Ziraatın geliştirilmesi konusunda üzerinde durulan diğer bir husus da ziraat usulleri ile ilgilidir. İlk önce iyi alet kullanılması tavsiye edilmekte, bu şekilde çift hayvanının fazla yorulmayacağı savunulmaktadır⁵². Daha sonra toprağın durumuna göre sabanın nasıl kullanılacağına temas edilmekte ve toprağın verimli yerine kadar kazılması gerektiği söylenmektedir⁵³. Yine ekim usulüyle ilgili olarak, bazen Avrupa ziraatından örnekler verilmekte ve Avrupa çiftçilerinin tarlayı hiç boş bırakmadıkları, bir sene buğday ekilmişse ertesi sene arpa ve mevsimine göre şalgam, turp, pancar gibi ürünleri ektikleri ve tohumu da sürekli değiştirdikleri belirtilmektedir⁵⁴. Toprağın gübrenmesi konusu da, ayrıca tavsiye edilen hususların başında gelmektedir. Gübre, toprağın verimini artırıp ürünü bollaştıracığından, ziraattan beklenen kârı sağlamaya yarayacak ayrı bir teknik konu olarak ortaya konulmaktadır. Gübrenin faydasını ortaya koymak için bu konuda yine Avrupa'dan örnekler⁵⁵. Burada verilmek istenen şüphesiz ticaret değil, söz konusu ticaretin yoğun bir şekilde yapılmasını sağlayan çiftçilerin gübreye olan talebi olmalıdır.

⁵⁰ Sayı 112, 9 L. 1258/12 Kasım 1842, s. 2, st. 1, pr. 1.

⁵¹ Sayı 1069, 6 C. 1278/8 Aralık 1861, s. 2, st. 2, pr. 2.

⁵² Sayı 112, a.y.

⁵³ Sayı 1069, a.y.

⁵⁴ Sayı 112, a.y.

⁵⁵ Sayı 112, a.y.

Gazetenin 83. sayısında, ziraatın geliştirilmesi amacına yönelik olarak yukarıda verilmeye çalışılan bütün konuların maddeler halinde bir araya toplanarak tekraren ve teyiden gündeme getirildiği bir yazı kaleme alınmıştır⁵⁶. Yazıda, verimli bir ziraatın yapılabilmesi için sekiz ana başlık altında bir takım önerilerde bulunmaktadır:

1- İlk sırada toprağın durumu ele alınmıştır. Bol ve kaliteli ürün elde edilmek isteniyorsa toprağın verimli olması şarttır. Eğer değilse, kül vb. katkılarda ıslah edilmeye çalışılmalıdır.

2- İkinci olarak ziraî ürünlerin temeli olan tohum konusuna yer verilmiştir. Tohumun temiz ve iyi olması tavsiye edilmektedir. Ayrıca üst üste ekilmiş tohum yerine başka yerlerin tohumunun denenmesi, bu mümkün olmazsa, en azından yarı yarıya ekilmesi söylenmektedir.

3- Bu maddede, tarlayı sürmeye yarayacak çift aletlerinin iyi durumda bulunması gerektiği bildirilmektedir.

4- Dördüncü madde ise, aletlerin koşulacağı çift hayvanlarının mahiyetiyle ilgilidir. Sabanla çift sürecektir hayvanın gerçek öküz olması gerekmektedir. İşe yaramayan on tane öküz yerine, iş görecektir kabiliyette dört öküzün olması çiftçi için daha iyidir. Bu kıyaslanmanın, masraf/fayda hesabı açısından çiftçi için şüphesiz zaruri olduğu ortadadır.

5- Beş ve sekizinci maddeler, iş idaresi ile ilgili önemli tavsiyeleri kapsamaktadır. Ancak bunlar daha çok büyük ziraî işletmeler için geçerli olabilecek türden önerilerdir: Beşinci maddede, işin hacmine göre hizmetkâr kullanılması, bunlar arasında görev dağılımı iyi yapılarak ve sayı makul tutularak masraftan kaçınılmalıdır. Bu şekilde işletmede gereksiz yere fazladan istihdam edilen bir rençberin başka bir ziraî üniteye çalışarak sağlayacağı faydaya da mani olunmuş olmaktadır.

6, 7- Bu iki madde, çiftliklerde hayvan beslenmesi bahsine ayrılmıştır. Yazıda, çiftlik sahiplerine ilave kazanç yolu olarak gösterilen

koyun beslenmesi önerilmektedir. Ancak bu durum, merası olan çiftlikler için geçerlidir. Beslenen koyunların cins olmasına özen gösterilmeli, "adı koyun olup kendi oyun olmamalı"dır. Koyundan elde edilecek yapağı, tekstil (dokumacılık, kumaşçılık) sektörünün ana hammaddelerinden biridir. Kıymetli olduğundan ve her yerde alınıp satıldığından kaliteli olup para kazandırmalıdır. Elde edilecek yapağı ince olursa daha iyi para edeceği hatırlatılmaktadır. Ayrıca, çiftliğin çayırı bulunduğu takdirde at yetiştirilmesi de çiftçinin faydasına olacaktır. Ancak, ucuz olacağı düşüncesiyle "ürkek, kalıpsız, soysuz" at almaktan ve "dağları taşları onlar ile doldurmaktan" kaçınmalı, az ama "cins ve temiz" hayvan beslemeli ki "çok paha ile satılsın". Bu şekilde hem çekilen emeğin karşılığı alınmış olacak, hem de söz konusu hayvan görüldüğü yerde "filan yerin hayvanâtından olmalıdır" diye şöhret bulacaktır.

8- Çiftlik sahibine yapılan son tavsiye ise, beşinci madde gibi iş idaresi ve insan kaynakları alanı ile ilgilidir. Bu kadar emek verilen, yatırım yapılan ve ümit bağlanan ziraî bir işletmenin profesyonel biri tarafından idare edilmesi gerektiği gerçeği ortaya konuluyor. Bu kişi, çiftliğin her işini zamanında halledebilecek, çalışan hizmetkârları uygun yerde kullanabilecek yetenekte olmalıdır. Yazara göre, "bin işçi bir başçı" şeklinde kullanılan darbu meselin sırrı burada yatmaktadır. Ucuz ücretle çalışacak idareci yerine, ücreti yüksek olan ancak işinin erbabı birini bulmak çiftlik sahibinin kârına olacaktır. Çünkü becerikli bir idarecinin sağlayacağı kâr, verilen ücreti fazlasıyla geçecektir. Fakat işbilmez biri bedava çalışsa da, işletmeye verdiği zarar ödenecek ücretten kat kat fazla olacaktır.

Gazetede yer alan yazılarda, ziraati geliştirme konusunda gündeme getirilen bütün bu tavsiye, teklif ve yönlendirmelerin dışında başka bir unsura daha dikkat çekilmektedir ki, bu özellik empoze ile elde edilebilecek bir faktör değildir: Kişisel özellikler ve akıl. Aslında hayatın bütün safhalarında veya her uğraş alanında ait olduğu kişiye büyük yararlar sağlayacağına şüphe olmayan bu soyut olgular, burada

⁵⁶ Sayı 83, a.y.

makalenin yazarı tarafından ziraatın geliştirilmesine sağlayacağı katkı ön plana alınarak kullanılmıştır⁵⁷.

Ziraat konusunda yapılan bu bilgilendirmelerin veya daha farklı bir ifade ile, ziraat sahasında yeterli derecede bilgi sahibi olmanın avantajlarını göstermesi açısından, gazetede yer alan iki haber/yazıya burada yer vermek gerekir: Bunlardan birincisinde, Avrupalıların "ziraat ilmini" fazlasıyla bilmeleri nedeniyle, -Mısır Hidivi- Halim Paşa'nın Mısır'daki çiftliklerinde görevlendirilmek üzere Avusturya "erbab-ı ziraatından" bazı kişileri Mısır'da toplamaya çalıştığına yer verilmektedir⁵⁸. İkinci yazıda da yine bir ülkeye başka bir ülkeden ziraatçilerin getirilmesinden bahsedilmektedir. Bu defa rençber isteğinde bulunan devlet Yunanistan'dır ve çiftçiler Cezayir'den gelmektedirler⁵⁹. Her iki örnekten de anlaşılacağı üzere, dünya devletlerinde ve özellikle de Avrupa'da ziraatın önemi iyi kavranmış ve bu sahada elde edilen yeterli birikim sebebiyle, ülke dışına işgücü ihraç edecek konuma gelmiştir.

c- Ziraatte Modern Teknolojinin Takibi ve Kullanılması

Gazetede ziraatle ilgili yer alan yazıların aralarına serpiştirilmiş olan bilgilendirme pasajlarının arasında, teknolojinin takibi ve kullanılması önerileri de bulunmaktadır. Ziraatın geliştirilmesi ve bu alanda faaliyette bulunan çiftçilerin beklenenin daha da üstünde kâra geçebilmesi için, modern tarım aletlerinin kullanılması ön şart olarak koşulmaktadır. Bu konu ile ilgili kısımlar, gazetede bazen telif bazen de haber şeklinde yer alarak, ikincisinde ilgilenenlere duyuru mahiyetini taşımaktadır.

Yukarıda yer verildiği üzere, verimli bir ziraatın yapılabilmesi için çiftçilere yapılan tavsiyeler arasında yer alan üçüncü madde, doğrudan çift aletleriyle ilgilidir⁶⁰. Burada çift takımlarının iyi durumda olmasının

⁵⁷ Sayı 1, s. 2, st. 1, pr. 1.

⁵⁸ Sayı 642, gurre-i Z. 1269/5 Eylül 1853, s. 1, st. 3, pr. 2.

⁵⁹ Sayı 744, 27 N. 1271/12 Haziran 1855, s. 4, st. 1, pr. 4.

⁶⁰ Sayı 83, 12 Ra. 1258/23 Nisan 1842, s. 2, st. 1, pr. 1, madde 3.

şart olduğu hatırlatılmaktadır. Çift aletlerinin iyi olması hem hayvanı yormayacak, hem de toprağı istenilen şekilde kazacağı için iyi ve fazla ürün alınmasını sağlayacaktır⁶¹. Gazetede yer alan telif yazılardaki mesajlara göre, ziraat alanındaki teknolojinin takibi ve faydalanılması zaruridir⁶². Avrupalıların ziraat sahasında ilerlemeleri, teknolojiyi gereği gibi kullanmalarına ve bir takım bilimsel uygulamalara yer vermelerine bağlanmaktadır. Ziraatta modernleşmenin ve yeni teknolojileri kullanmanın Avrupalılar tarafından da tavsiye edildiğini göstermek amacıyla, bazen yabancı basından tercüme yazılar da yayınlanmıştır⁶³.

Ziraatın yapılabilmesi için gerekli olan arazi, tohum, gübre vb. diğer unsurlar ne kadar uygun olursa olsun, tohumu uygun derinliğe ekmeyi sağlayacak şekilde toprağı sürebilecek kabiliyette çift aletleri olmadığı takdirde verim her zaman için umulandan az olacaktır. Gazetede, bazen bu tip çift aletleri hakkında ilan-haber mahiyetinde bir takım yazılar da yayınlanmıştır. Bunlardan iki tanesinde, İstanbul Sultanahmet'te düzenlenecek olan Osmanlı Sergisi'ne Avrupa'dan gönderilecek çift aletlerinin kabul edileceği⁶⁴, yine diğer bir yazıda da bu aletlerin sergilenmesi için fuar alanının yanında "iki bin arşınlık bir sundurma" yapıldığı ve hatta bunlardan bazılarının ilk önce buhar ile çalıştırılması düşünüldüğü ancak bundan daha sonra vazgeçildiği haberi verilmektedir⁶⁵.

Uluslararası bu fuarda hem ülke içinden hem de yurtdışından getirilen bazı tarım aletlerinin denemesi ile ilgili gazetede yer alan diğer bir haber, çift aletlerinin kalite ve pratikliğinin verimli bir ziraat için ne kadar gerekli olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

⁶¹ Sayı 112, a.y.

⁶² "...ziraate lazım gelen tarla ve hayvan ve çift takımı ve tohum ve adam lüzumu kadar mevcut olmadıkça ekilecek mahal ne kadar âlâ olur ise de yine ekilemez. Bundan başka maslahatının kolaylığını mucib olur. Yeni icad olunmuş bir âlât var ise anı almadıkça ve vaktiyle her ne ise lazım olan işini görmedikçe gereği gibi ziraat edemez... ", Sayı 23, 5 M. 1257/27 Şubat 1841, s. 1, st. 1, pr. 2.

⁶³ Sayı 1126, 21 B. 1279/12 Ocak 1863, s. 1, st. 2, pr. 1.

⁶⁴ Sayı 1126, a.y.

⁶⁵ Sayı 1127, 28 B. 1279/19 Ocak 1863, s. 1, st. 1, pr. 6.

Söz konusu haberde, Sultanahmet'te açılan Osmanlı fuarında sergilenen çeşitli ziraat aletlerinin, serdar-ı ekremın Anbarlı'daki çiftliğinde, sadrazam, bazı vekiller ve jüri huzurunda denenmesine yer verilmektedir⁶⁶.

Gazetenin yayınladığı ilan-haberler, ziraat konusundaki yayın politikasına ve öne süren tezlere uygunluk ve tutarlılık açısından dikkat çekmektedir. Bu şekilde, ziraatın ülke genelinde modernleştirilip daha fazla ürün alınarak ekonomiye olan katkısı artırılmak istenmektedir.

d- Ziraatle İlgili Devlet Politikaları

Her ne kadar, zaman zaman idarecileri hedefleyen yönlendirme yazıları kaleme alınmış olsa da, bu konuda daha çok, devlet tarafından ziraatın geliştirilmesine katkı kapsamında düşünülebilecek uygulamalar ve kararların ilanı ve bu konuda Avrupa'daki benzer durumlar haber konusu yapılmıştır.

Gazetede yer alan yazılardan anlaşıldığı kadarıyla, ziraatın geliştirilmesi ile ilgili olarak doğrudan veya dolaylı olmak üzere devlet politikası kavramı içinde kabul edilebilecek hususlar başlıca dört madde altında toplanabilir: Bunlar, bürokratik yapılanma, malî destek -krediler-, ziraî gelişmeyi hedefleyen bayındırlık hareketleri ve son olarak da teknolojinin sağlanması alanındaki karar ve uygulamalar şeklinde özetlenebilir.

Devletin siyasî kadrolarına yönelik söylemlerde, ziraat faaliyetlerin bir ülkenin kuvvetinin esası olduğu, bu sektörün geliştirilmesi konusunun, memleket ve milletini düşünen her devlet için vacip olduğu, Osmanlı Devleti'nin de ülkesindeki zahireyi çoğaltıp yabancı devletlere muhtaç olmaması lazım geldiği hususları gündeme getirilmektedir⁶⁷. Gazetenin ilk sayılarına ait yazılarda Tanzimat'tan çok şey beklenmektedir ve Tanzimat ertesi idarecilerinin icraatlarını

⁶⁶ Sayı 1151, 10 S. 1280/26 Temmuz 1863, s. 1, st. 1, pr. 3.

⁶⁷ Sayı 4, gurre-i B. 1256/29 Ağustos 1840, s. 3, st. 1, pr. 2.

yönlendirmeyi hedefleyen bu yazılarda, sektörler içinde ziraat öncelikli konumda bulunmaktadır.

Yöneticilerin, -muhtemelen- bu yönlendirmelerin de etkisiyle ziraat konusunda bazı adımlar attıkları görülmektedir. Gazetenin ilk sayısındaki yer alan bir yazıdan anlaşıldığına göre, ziraatın geliştirilmesi amacıyla bir meclis kurulmuştur⁶⁸. "Meclis-i Umur-ı Nafia" isimli bu meclisin görevleri arasında, ziraatle uğraşanları teşvik etmek, bu işte kullanılacak aletlerin tertip ve çoğaltılmasını sağlamak ve buna benzer olarak ziraatın ilerlemesi için gerekli her türlü tedbirin alınması konusunda gayret etmek gelmektedir.

Söz konusu yazıdan yaklaşık üç yıl sonrasına ait başka bir sayıda, ziraatle ilgili diğer bir meclis haberine rastlanmaktadır. Maliye Nezareti'nce ihdas olunmuş olan Ziraat Meclisi'yle ilgili Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bendin sureti olduğu belirtilen yazıda⁶⁹, ziraatın geliştirilmesi konusunda görüşmelerde bulunmak üzere bir meclisin kurulmasının düşünüldüğü ve bunun Ziraat Meclisi olarak isimlendirildiği kaydedilmektedir.

Yukarıda yer alan haber ve yazılar, ziraatın geliştirilmesi meselesinin Tanzimat'tan sonra bir devlet politikası olarak ele alındığının bir göstergesidir. Gazetenin bazı sayılarında, ziraatın geliştirilmesine matuf olarak Avrupa ülkelerinde oluşturulan meclislerden de haber verilmektedir. Devletin gizli hazineleri demek olan çiftçilerin imkanlar ölçüsünde ziraatle uğraşmalarını sağlamak üzere Avrupa'da bir çok meclisin kurulduğu, hatta, arazinin durumuna göre ziraat özellikleri de değişeceğinden, her yerin şartlarına uygun ziraat usüllerini müzakere etmek üzere ayrı meclislerin bulunduğu nakledilmektedir⁷⁰. Bu konuda bilhassa Hollanda'daki gelişmelerin takip edildiği anlaşılmaktadır. Ziraatın ilerletilmesi için Hollanda'da bir komisyonun kurulduğu ve Avrupa'da ziraatle ilgili okulların usüllerini

⁶⁸ Sayı 1, a.y.

⁶⁹ Sayı 130, 16 S. 1259/18 Mart 1843, s. 1, st. 2, pr. 4.

⁷⁰ Sayı 132, a.y.

öğrenmek için çeşitli ziyaretlerde bulunacakları haberi gazetede yer almıştır⁷¹.

Ziraatın geliştirilmesi amacına yönelik devlet politikaları içinde, ziraat teknolojisiyle ilgili gelişmeleri takip etmek ve bu sahada icat edilmiş yeni alet ve makinelerin ülkeye getirilmesine çalışmak da bulunmaktadır. Ziraatle ilgili devlet politikalarının malî ayağını ise ziraat kredileri oluşturmaktadır. Bu konu da, gazete tarafından Tanzimat'ın hemen akabinde dile getirilen hususlardan biridir. Ziraatle ilgili İngiliz basınından yapılan bir tercüme/haberde, bir beldenin mamur olmasını sağlayacak üç şey arasında, çiftçi kesimin malî açıdan desteklenmesi gösterilmektedir⁷². Gazetenin Tanzimat'tan yaklaşık on yıl sonrasına ait bir sayısında yayınlanan diğer bir yazıda da, halkın refahının artırılmasının tek çaresinin ziraatin teşvik edilmesi olduğu tekrarlanmakta ve bunun farkına varan padişahın (devletin) ziraati geliştirmek için çiftçilere sermaye verdiği aktarılmaktadır⁷³. Bu usülle, çiftçinin elindeki malı zorda kalarak tekellilere kaptırmayacağı, vergilerini de ödedikten sonra elinde para kalacağını anlayan ve devlet tarafından da bu şekilde destekleneceğini gören çiftçilerin gayrete gelerek ziraatle daha fazla uğraşacağı öne sürülmektedir.

Selanik meclisinde okunan bir fermanın bahseden bir haberde, ziraat kredileriyle ilgili bilgi bulunmaktadır⁷⁴. Yayınlanan habere göre, sözkonusu fermanla, ziraati geliştirmek maksadıyla çiftçilere verilen borçlar için yüzde 8 faiz uygulanması ve bir yıldan beş yıla kadar vade tanınması istenmektedir. Kredilerle ilgili gazetede yer alan diğer bir haberde de, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye"de kredi faizleri hakkında verilen son "tadilat kararı" bulunmaktadır⁷⁵. Yazının baş tarafında, bazı tefeci ve zengin kişilerin, halka ve bilhassa emlak ve çiftlik sahiplerine, diğer ziraatçilere, rençberlere fahiş faiz ile borç para verdikleri ve

⁷¹ Sayı 784, 5 Ş. 1272/11 Nisan 1856, s. 3, st. 1, pr. 5.

⁷² Sayı 29, a.y.

⁷³ Sayı 430, 8 Ca. 1265/2 Nisan 1849, s. 1, st. 1, pr. 1.

⁷⁴ Sayı 567, gurre-i Ca. 1268/21 Şubat 1852, s. 1, st. 2, pr. 3.

⁷⁵ Sayı 605, 9 Ra. 1269/20 Aralık 1852, s. 1, st. 2, pr. 1.

sözkonusu kişilerin bunları ödeyemeyerek zor durumda kaldıklarına dikkat çekilmektedir. Meclis'in aldığı tadilat kararına göre ise, tefecilerden alınan borçların faizi yüzde 12'yi geçemeyecektir.

Gazetede yayınlanan bazı telif ve haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, ülke içinde girişilen bir takım bayındırlık faaliyetlerini de ziraatin geliştirilmesi kapsamına alabilmek mümkündür. Bir yazıda dile getirildiği üzere, sahil kesiminde bulunanlar ürünlerini kolayca satabildikleri halde, iç kesimlerde yer alan çiftçiler yol olmamasından dolayı zahireyi nakletmekte büyük zorluklar çekmektedir⁷⁶. Yazıda kaydedildiğine göre, devlet, yeni yollar yaparak ve nehirleri tesviye ederek bu işe de bir çare bulmaya çalışacaktır. Diğer taraftan, gazetede yer alan ulaşım sektörü ile ilgili diğer bir haber/yazıda, İnöz'den Edirne'ye, Edirne'den Filibe'ye kadar Meriç nehrinde ve ona bağlı diğer nehirlerde gemi işletmek üzere bir şirket kurulması hususunda bölgenin muteber tüccarları yapılan bir müracaattan bahsedilmektedir⁷⁷.

2- Ticaret a- Önemi

Gazetenin yayın politikası içinde, bazen doğrudan fakat çoğunlukla da başka bir konunun içinde ve özellikle ziraat bahsi ile birarada olacak şekilde ticaretle ilgili değerlendirme ve haberlere yer verilmiştir. Gazete yazarlarına göre ticaret her ne kadar dünyada hakim iki büyük ekonomik faaliyet alanından biri olarak gösterilip, âlemin imarını temin edecek bir sektör olarak kabul edilse de⁷⁸, yazıların bütünü birarada değerlendirildiğinde, ticarete konu olması gereken asıl mallar olarak ziraat ürünlerinin kastedildiği anlaşılıyor. Yani öz olarak ziraate bağlı bir ticaret şekli formüle edilmekte gibidir.

Ticaretin önemine vurgu yapılırken, bu önem mali politikalar ve ziraatle bütünleştirilerek verilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, ticaret, ülkeye dışarıdan kıymetli maden sokmanın bir yolu olarak

⁷⁶ Sayı 430, 8 Ca. 1265/2 Nisan 1849, s. 1, st. 1, pr. 1.

⁷⁷ Sayı 869, 28 Ca. 1274/14 Ocak 1858, s. 1, st. 1, pr. 3.

⁷⁸ Sayı 200, 14 L. 1260/26 Ekim 1844, s. 1, st. 2, pr. 3.

gösterilmektedir⁷⁹. Bu şekilde nakit sıkıntısı da azalacaktır. Fakat bazı yazıların içeriğine göre, iki faaliyet alanı arasında ikilemde kalındığı izlenimi edinilmektedir. Ziraat her ne kadar daha üstün bir sektör olarak öne çıkarılırsa da, elde edilecek tarım ürünlerinin pazarlanıp iç ve dış tüketiciye ulaştırılması ticaret yolu ile olacağından, ticaret de terk edilecek ve faydasından göz yumulacak şey değildir⁸⁰. Ticaret olmadıkça alışveriş olmaz ve âlemde rahat sağlanamaz. Bu yüzden, bu sektörler birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrılmaz parçalardır.

Ticaretin gerekliliği ortaya konulurken yine, "ticaretsiz mal ve amelsiz ilim zevâl marifetindedir" gibi darbı meseller kullanılmış ve tecrübe sahiplerinin, ticaret bilmeyen zengini, at yetiştirmekten anlamadığı halde ahırında çok sayıda at besleyen kişiye benzettiklerine yer verilmiştir⁸¹.

b- Ticarî Usüller ve Sermaye

Ticaret kavramı tarif edilirken, bu sektörde faaliyet gösterenlerin dört ayrı usûlde işgördükleri belirtiliyor⁸². Bunlardan birincisi, ekip biçmek, hayvan yetiştirmek ve maden kazmak gibi işlerdir ki, bu faaliyetler yazar tarafından "ra'iyyetlik" olarak kabul ediliyor. İkinci olarak, imalat sektörü ele alınıyor. "Hırfet" adı verilen bu sahanın mensupları, imal ettikleri ürünleri toptan satmaktadırlar. Üçüncü sırada ise "bâzergânlık" yani tüccarlık gelmektedir. Ticarî usûlün sonuncusu da "dükkancılık ve ayak tacirliği" olarak isimlendirilen ve bugünkü manada perâkende olarak ticaret yapan esnafı kastetmektedir⁸³.

Bütün bu ticaret yöntemlerinin hepsinin olmazsa olmaz temel unsuru ise sermayedir. Tarım için lazım olan tarla, hayvan, çift takımı, tohum ve işçi yeteri kadar olmazsa, ziraat edilecek yer ne kadar verimli

⁷⁹ Sayı 92, 16 Ca. 1258/25 Haziran 1842, s. 1, st. 2, pr. 1.

⁸⁰ Sayı 200, a.y.

⁸¹ Sayı 7, gurre-i Ş. 1256/27 Eylül 1840, s. 2, st. 1, pr. 1.

⁸² "Hukemânın beyân ettiğine ve aklın derk eylediğine göre ticaret dört şeyden ibaret oluyor" (bk. Sayı 23, 5 M. 1257/27 Şubat 1841, s. 1, st. 1, pr. 2).

⁸³ "eşya-yı ma'mul ve gayr-i ma'mulden bir şeyi tenâvül ve istimâl edenlere perâkende satmak .." (bk. Sayı 23, a.y.).

olsa da yine ekilemeyecektir. Aynı şekilde yeni icat edilen tarım aletleri alınmadıkça da istenilen fayda sağlanamayacaktır. İmalat sektöründe faaliyet gösteren esnaf (hırfet) da sermayesi olmadığı takdirde emeğinin karşılığını tam alamayacaktır. İmal edeceği eşyanın hammaddesini yerinden, vaktiyle ve ucuz düşürerek almak zorundadır. Böyle olmadığı zaman ne kadar iyi usta olursa olsun, işleyecek malzeme bulamayacaktır. Sermayesizlikten günlük olarak alacağı cüzi malı da uygun fiyatla bulamayacağından yeteri kadar kâr elde edemeyecek, belki sadece karnını doyurabilecektir.

Tüccarlık için de sermaye ön şarttır. Bir tüccar ne kadar zengin olursa, ucuz olan bir malı ne kadar uzakta da olsa bulup alır ve aynı malın pahalı olduğu bir bölge ne kadar uzak da olsa oraya götürüp satabilir. Ama sermayesi yoksa, ne uzağa gidip mal alabilir, ne de uzak yerlere götürüp satmaya gücü yetebilir. Sermayesi olmazsa fazla kâr elde edemez, belki günlük masrafını ancak çıkarabilir. Ayrıca sermayenin fazlalığının, tüccarın ticaret hacmini de genişleteceği ve az kârla fazla miktarda mal satarak sürümden iyi para kazanabileceği savunulmaktadır. Bu arada tüccarla ilgili kısımda, sermayenin yanında itibar ve güvenilirlik de gündeme getirilmektedir. Aynı şekilde perâkende ticaretle uğraşan esnafın da sermayeye veya onun yerini tutacak itibara ihtiyacı olacaktır. Bunlar bir malı ne kadar fazla ve peşin para ile ucuza alabilirlerse o kadar kâr elde edebileceklerdir. Sermaye arttıkça, yani malî açıdan kuvvetlendikçe ticareti de ilerleyecektir.

İngiliz basınında yer alan ve tercümesi yapılan bir yazıda, bir ülkenin mamur olması için gerekli üç şey arasında, tüccar ve esnafa fazlasıyla gerekli olan sermayenin artması ve ihtiyacı olan eşyaları alabilmesi gösterilmektedir⁸⁴. Bunlar işleyecek veya satacak mal alamadıkları takdirde zanaatkâr işini, tüccar da malını kime satacağı? Yazının ilavesine göre, ticaretle uğraşanlar için sermaye o derece önemlidir ki, sermaye olmayınca bir adam çiftçi iken ırgat, tüccar iken

⁸⁴ Sayı 29, 18 S. 1257/10 Nisan 1841, s. 2, st. 1, pr. 4.

hamal, "dükkancı" iken amele ve tüccar iken "tablakâr ve küfeci" olması işten bile değildir⁸⁵.

c- Ticaretle İlgili Devlet Politikaları

Ticaretin devlet için hem malî, hem askerî hem de siyasî açıdan önemine dikkat çekilirken, her devletin ticareti artırmak için savaştığına, yapılan anlaşmalara ticaretle ilgili maddelerin konulmaya çalışıldığına ve tebası hakkında menfaat elde edilmeye gayret edildiğine yer verilmektedir⁸⁶. Hatta, sözkonusu dönemde İngiltere'nin Çin'le yaptığı mücadelenin asıl maksadının, ticaretini genişletme davasının olduğunun politika uzmanlarınca bilindiği öne sürülmektedir.

Gazetedeki yazılara göre, Osmanlı Devleti'nin ticaretle ilgili politikaları bir kaç alanda yoğunlaşmaktadır. Bunları bürokratik uygulamalar, kurumsal yapılanmalar, bayındırlık faaliyetleri gibi başlıca konular altında toplamak mümkündür. Bunlardan kurumsal yapılanmalara ilişkin olanların başında "Ticarethane-i amire"nin kuruluşu gelmektedir⁸⁷. Ticarete önem vermeyen devletin kuvvet kazanamayacağı, ticarete ne kadar önem verip itibar ederse o derece şan ve kuvvetinin artacağı değerlendirilirdi. Yapıldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin de Tanzimat'tla birlikte ticareti ilerletmek için adı geçen kurumu tesis ettiği kaydedilmektedir.

Diğer taraftan, gazetede yer alan haber/duyuru mahiyetindeki birkaç yazı, ticaretle ilgili diğer bir kurum olan Ticaret Mahkemesi ile alakalıdır. Ticaret sektöründe faaliyet gösterenleri bilgilendirme amacı taşıyan bu haber yazıların birinde Ticaret Mahkemesi Nizamnamesi'nin

⁸⁵ Sayı 23, a.y.

⁸⁶ "...Anın için her devlet mutlak ticâretin teksîri murâdıyla muhârebe eder. ve anın üstüne akd ettiği musâlahada teshîl-i emr-i ticâret zımnında günâ gün şurûtlar derciyle teb'ası hakkında menâfi'-i adîde celbine dikkat eyler. İşte idâre-i mülkiye bu sûretle hâsıl olageldiğine mebnî el-yevm İngiltere devletinin Çin ile olan kavgası tevsî'-i dâ'ire-i ticâret da 'vâsı idüğü erbâb-ı politikanın ma'lûmudur..." , Sayı 92, a.y.

⁸⁷ Sayı 7, a.y.

sureti yayınlanmıştır⁸⁸. Ticaretle ilgili davalara bakacak bir nevi ihtisas mahkemesi hüviyetindeki bu kurumun başı Ticaret Nazırı olacak, duruşmalar onun huzurunda görülecek, Nazır duruşmaya katılmadığı takdirde duruşmalara yardımcı nezaret edecektir. Mahkemenin on dört üyesi tüccardan olacak, bunlardan yedisi Osmanlı tebasından, yedisi de diğer devletlerin elçilikleri tarafından yapılacak seçim sonucunda atanacak müste'men tüccardan oluşacaktır.

Bu haberin yayınlanmasından yaklaşık on ay sonra mahkeme ile ilgili ikinci bir haber daha neşredilmiştir. Bu defa, bütün yabancı devlet elçiliklerine gönderilen bir müzekkere sureti kaleme alınmıştır⁸⁹. Bu surette, daha önce yayınlanan mahkeme nizamnamesinin yedinci maddesine göre, meclis üyesi olan tüccarların vakit ve sırasıyla meclise gelmeleri öngörülmesine rağmen bu kurala uyulmadığı ve işlerin aksadığı gündeme getirilmekte ve bu usûle riayet edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Bu haberden anlaşıldığı kadarıyla da, Ticaret Mahkemesi'nin işleyişi, daha çok yabancı uyruklu tüccar azaların ihmali yüzünden sekteye uğramaktadır. Bu tarihten yaklaşık on sene sonrasına ait başka bir haberde de, mahkemenin bürokratik uygulamasını kolaylaştıracak bir usulden söz edilmektedir. Osmanlı tebasından olan tüccar ile ecnebilerin aralarında meydana gelen davalarla ilgili yabancı lisandaki belgelerin tercümesinin yapılarak ilgili devletin elçiliğine tasdik ettirilmesi istenmektedir⁹⁰.

Ticaretin geliştirilmesi maksadıyla gerçekleştirilen diğer bir kurumsal oluşum da, İstanbul'da bir ticaret okulunun açılmasıdır. Gazetedeki bir haberden, her ne kadar İstanbul'da daha önceleri ticaretle ilgili bir okulun varlığı öğreniliyorsa da, bu devlet politikası icabı öğretime açılmış bir okul olmayıp, Heybeliada'da Rumlara ait bir ticaret okuludur⁹¹. Sözkonusu haberde, okul tarafından yapılan sınavda, yöneticiler ve öğrenciler tarafından okunan bir metnin sureti

⁸⁸ Dokuz madde ve bir hâtimedden oluşan nizamname sureti için bk. Sayı 372, 8 Ra. 1264/13 Şubat 1848, s. 1, st. 2, pr. 5.

⁸⁹ Sayı 414, 17 M. 1265/13 Aralık 1848, s. 1, st. 2, pr. 4.

⁹⁰ Sayı 921, 27 C. 1275/1 Şubat 1859, s. 1, st. 2, pr. 1.

⁹¹ Sayı 634, 27 L. 1269/3 Ağustos 1853, s. 2, st. 3, pr. 8.

yayınlanmıştır. Ticarethane Dairesi içinde açılan okul ise, bir devlet politikası kapsamında öğretime başlamıştır⁹². Okulun açılışıyla ilgili yayınlanan haberin baş kısmında yer alan takdim kısmında, -teknoloji ve ulaşım sahasında yaşanan bir takım gelişmeler sonucunda- ticaret sahasında da değişme ve gelişmelerin olduğu, ticaretteki genişleme nedeniyle uzak ve yakın yerlerdeki milletler arasında bütünleşmenin yaşandığına değinilmektedir. Bir nevi globalleşme denilebilecek bu gelişme sonucunda, dünyanın bir yerinde yaşanan ticarî bir sıkıntının, öbür ucunda da hissedildiği, benzer olarak küçük bir siyasî krizin bile bütün ticareti etkileyebildiği üzerinde durulmaktadır. Bu yüzden, bir tüccarın servetini artırabilmesi için sadece hesap ve kanun bilmesinin yetmeyeceği, her tarafın tarım ve sanayi ürünlerini tanıyıp, siyasî gündemden haberdar olmasının gerektiği dile getirilmektedir. Ancak, bilinmesi en gerekli olan konuların dahi tüccar arasında bilinmemesinin ticaretten beklenen verimin alınamamasına yol açacağı öne sürülmektedir. Bu sebeple, bu konularda öğretim vermek üzere İstanbul'da Ticarethane Dairesi içinde bir "Ticaret Mektebi" açılmasına karar verildiği kaydedilmektedir.

On bir maddelik nizamnamede yer alan konular şunlardan ibarettir: Okul Ticaret Nazırı'nın idaresi altında bulunacaktır. Okulda ticaretle ilgili dersler verileceğinden, her sınıf tüccarın çocukları veya ticaretle meşgul olmak isteyen herkes okula alınacaktır. Okulda verilecek dersler ise şunlardır: Hesap dersi; Türkçe yazı ve Ermeni-Rum harfleriyle Türkçe'yi okuma-yazma; hendeseden şekiller ve cisimler kısmı; basit coğrafya; kara ve deniz ticaret usûlü kanunu; defter usûlü; ekonomi-politik ve istatistik; coğrafya ve genel tarihin ticaretle ilgili kısımları; doğal ticarî mahsuller, mal ve ürün çeşitleri hakkında genel bilgiler. Okulun eğitim süresi bir buçuk yıl olacaktır. Fahri müdür olarak muteber tüccardan üç kişi tayin olunacaktır. Öğrencilik şartları ise şunlardır: Öğrenciler sınavla alınacaktır, sayı sınırı yoktur, Türkçe'yi iyi anlayıp konuşmak, kendi lisanının yazısını okuyup-yazmak, ezberden

⁹² Sayı 1033, 20 N. 1277/1 Nisan 1861, s. 1, st. 2, pr. 3.

dört işlemi yapabilmek, ahlâklı olduğuna dair şahit getirmek ve devam etme mecburiyeti.

Öğretim ücretli olup, bir buçuk yıl içinde üç taksitte bin seksen kuruş ödenecektir. Ancak yardıma muhtaç tüccarın çocuklarından on müslüman, beşer Ermeni, Rum ve Yahudi olmak üzere toplam 25 öğrenci parasız (burslu) olarak okula alınacaktır. Öğrenciler üç ayda bir sınav olacaklar, burslu olanlardan başarısız olanlar okuldan çıkarılıp yerine ücretli olanların en iyisi getirilecek ve ücreti alınmayacaktır. Eğitim sonunda başarılı olanlara diploma verilecek, en iyi on öğrenciye ayrıca kitap vs. hediye edilecektir. Öğrencilerin haricinde herhangi bir dersi dışarıdan görmek isteyenlere mani olunmayacak, ancak bunlara diploma verilmeyecektir. Mezun olanlardan Ticaret Mahkemesi'nde görev almak isteyenler, bilgilerini artırmak için tayin edilecek süre kadar staj görecekler ve bu arada kendilerine bazı işler yaptırılacaktır.

Ticareti kolaylaştırmak veya teşvik etmek üzere devlet tarafından yapılan bazı bürokratik düzenlemeler de, gazetenin sayfalarında haber olarak yer almıştır. Bunlardan tüccarı yakından ilgilendiren "Kontrat Nizamnamesi" ile ilgili birkaç yazıya yer verilmiştir. 17 Ra. 1264 tarihinde yabancı elçiliklere verilen bu nizamnamenin sureti, gazetenin 22 Ra. 1264/27 Şubat 1848 tarihli 374. sayısında yayınlanmıştır⁹³. Sekiz maddeden oluşan nizamnamede özetle, emlak sahibi ve kiracılar arasında yapılacak kontratları ne şekilde olacağı, bunlardan alınacak harçlar, emlak içindeki demirbaşın durumu, yabancılarla yapılacak kontratların durumu, hisseli emlakın kira kontratları ve kontratsız emlak kiralananması gibi konulara yer verilmiştir. Bu haberden sonra, muhtelif tarihlerdeki gazete nüshalarında yine sözkonusu nizamname ile ilgili bazı duyurulara rastlanmaktadır. Bunlar daha çok, nizamname maddelerine uyulmaması sebebiyle yayınlanan resmî ilanlar mahiyetindedir⁹⁴.

Ticaretin kolaylaştırılması ile ilgili diğer bir düzenleme de ölçü birliğinin sağlanmasıdır. Selanik'in yeni valisi Osman Paşa'nın göreve

⁹³ Sayı 374, 22 Ra. 1264/27 Şubat 1848, s. 1, st. 2, pr. 4.

⁹⁴ Sayı 487, selh-i B. 1266/11 Haziran 1850, s. 1, st. 2, pr. 1.

başladıktan sonra başlattığı uygulama, bölgeden alınan mektuplardan öğrenilmiş ve gazeteye haber yapılmıştır⁹⁵. Habere göre, paşa, bu konuda çıkan padişahın irade-i seniyyesini ve nizamı uygulayarak, Selanik'te kullanılan kilelerin İstanbul kilesine uygunluğunu sağlamış, buğdayın kilesindeki 724 gram noksanlık ortadan kaldırılınca da halkın aldığı un daha ucuza gelmeye başlamıştır. Devletin tüccarı teşvik bağlamında aldığı kararlardan biri de, Osmanlı tebasından olan tüccardan alınan bazı harç ve rüsumlarda indirim yapılmasıdır. Bu konu ile ilgili olarak Takvim-i Vekayi'de yayınlanan nizamnamenin sureti gazetede yine duyuru/haber şeklinde yer almıştır⁹⁶.

Ziraat bahsinde de ele alındığı üzere, karayolu ve demiryolu gibi bir takım bayındırlık faaliyetlerinde bulunmak ziraatın yanında ticareti de geliştireceğinden, bu konu da ticaretle ilgili devlet politikaları bağlamında değerlendirilebilir. İzmir-Aydın demiryolu hattının inşası, bu kesimlerle ticari bağları olan tüccarın büyük ölçüde işine yaramış olmalıdır⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nde klâsik dönem uygulamasının devamı olarak bazı mallar üzerinde ihrac yasakları bulunmaktaydı. "Memnû mallar" arasında başta zahire, kereste, demir, barut, at ve silah gibi iâşe ve askerî alanla ilgili bazı malzemeler yer alıyordu. İşte, ilk sayısından itibaren gazetenin en önem verdiği konulardan biri de, bu ihraç yasaklarının kaldırılması meselesi olmuştur. İhracatı teşvik görüntüsünde olan bu teşebbüsler daha çok zahire ihracı yasağının kaldırılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Öne sürülen görüşlere göre, eğer Osmanlı Devleti eski uygulamayı devam ettirse idi, arazi ve tarlalar ekilmez olurdu⁹⁸. Fakat -

⁹⁵ Sayı 715, 25 S. 1271/17 Kasım 1854, s. 1, st. 2, pr. 3.

⁹⁶ Sayı 278, 29 R. 1262/26 Nisan 1846, s. 1, st. 1, pr. 1.

⁹⁷ Sayı 430, 8 Ca. 1265/1 Nisan 1849, s. 1, st. 1, pr. 1.

⁹⁸ "...Avrupa devletlerinin zahire ve erzâk maddesinde usulleri mülklerinden zahire ve erzâkın ecnebiye gitmesi memnu' olmak şöyle dursun şâyed mülklerinin çiftçi ve amelelerinin şevklerine fütur iras eder vesvesesiyle dühulünü bile caiz görmediklerinden ecnebiye zahire götürüp akçeyi kazanmak ve mülkteki çiftçiler mu'attal ve nemasız ve karsız olmamak için bazı devlette bil-külliye memnu' ve bazı devlette dahi ağır gümrük alınır. Devlet-i Aliyye'de eski usule kalsa idi arazi ve tarlalar bütüin bütüin mu'attal

vergi tahsilinde görevli- voyvodalar kendi kârları için kanuna aykırı olarak dışarıya gizlice zahire sattıkları için, mahsul devamlı üretildiği için tarlaların ekilmesine sebep olmuştur. Onların bu usulsüzlüklerinin böyle faydası dokunmuştur. Zahire yasağını koyduranların, zahire spekülâtörleri olduğu, bunların İstanbul zahiresiz kalır iddiaları ile zahire satışını engelledikleri öne sürülmektedir. Yazara göre ise, tam tersi olarak bir mal ne kadar revaç bulup satılırsa, o malı üretenler de o kadar şevke gelerek onu çoğaltmaya gayret edeceklerdir. Zahire yasağı ile ilgili olarak Avrupa'dan verilen örneklerle yasağın yersizliği üzerinde durulmaya çalışılmaktadır: Londra, İstanbul'dan yaklaşık üç kat fazla olan nüfusuyla Avrupa'nın en büyük kenti olmasına rağmen, zahire konusuna devlet hiç karışmamaktadır⁹⁹. Dışarıdan devamlı zahire gelir, bolluk olur, hatta satılmayıp fazlası elde kalmaktadır. Avrupa devletlerinin zahire ve diğer erzak hususunda izledikleri politikanın, bunların dışarıya gitmesini yasaklamak şöyle dursun, çiftçi ve işçilerin şevklerini kıracağı düşüncesiyle ithalatı bile uygun görmedikleri, hatta kimi devletin ithalatı tamamen yasakladığı, kimisinin de çiftçilerin zarara uğramaması için ağır gümrük koyduğu kaydedilmektedir.

Gazetede yer alan bazı haberlerden, serbest ticaretin sağlanması yolunda yapılan telkinlerin kısmen başarılı olduğu izlenimi ediniliyor. Ekmeğin imal ve satışı konusundaki inhisarın kaldırılması, muhtemelen böyle bir gelişmenin sonucu olsa gerektir¹⁰⁰. Hükûmet tarafından bu konuda yayınlanan karara göre "ahz ve itâda inhisar maddesi"nin "mani-i vüs'at-i ticaret olduğu" devletçe de kabul edilmektedir. Nizamname suretinde, ekmeğin bol olması ve fiyatının ucuzlaması için

kalırdı. Lâkin voyvodalar kendi temettu'ları için hilaf-ı rıza ise de ecnebiye satmağa gizlice gösterdikleri müsa'ade tarlaların mu'attal olmamasına bais bir madde olmuştur. İşte bunların irtikabları min vech-i faide-yi müntec oldu. Londra şehrine Avrupa'da en cesim şehir olduğundan nüfusu İstanbul'un nüfusundan tahminen üç kat gelir. Böyle iken zahire maddesinde devlet hiç karışmayarak daima bolluk olmaktadır ve ol kadar çok gelir ki, satılmayıp fazla kalır, zira miknatis nasıl demiri cezbe ederse çarşılar pazarlar dahi her bir metâ'ı cezbe eder. Ve bittabi' kesb ve kârlarına nisbetle öyle mahaller ucuzluk olur...". Sayı 4, gurre-i .B. 1256/29 Ağustos 1840, s. 3, st. 1, pr. 2.

⁹⁹ Sayı 4, a.y.

¹⁰⁰ Sayı 666, 13 B. 1270/11 Nisan 1854, s. 2, st. 2, pr. 2.

böyle bir uygulamanın başlatıldığı yer almaktadır. İnhisarın kalkmasıyla, sadece ekmekçi esnafı değil, hamur işi yapan esnaf ve diğerleri de ekmek pişirip satabilecektir. Ancak, yaklaşık iki yıl sonra ekmek inhisarı ile ilgili gazetede çıkan diğer bir haberden anlaşıldığına göre¹⁰¹, ekmeğin imal ve satışının serbest bırakılmasından yani inhisar usûlünün kaldırılmasından istenilen sonuç tam olarak alınamamış gözüküyor.

3. Sanayi

Ceride-i Havadis'te, yayıncıların ekonomi alanındaki düşüncelerine de uygun düşecek şekilde, sanayi ile ilgili fazla yorum ve değerlendirme yer almamaktadır. Yayın politikasına göre, Osmanlı Devleti için sanayi sektörü henüz desteklenmediği için bu konu ile ilgili yazılar daha çok dış dünya sanayiinden haberler şeklinde olmakta ve çeşitli teknolojilerin icadı ile ilgili bilgilerin aktarılması mahiyetini taşımaktadır.

a- Sanayileşmenin Lehinde ve Aleyhindeki Tartışmalar

Sanayileşme ile ilgili farklı görüşlerin yer alması, bu yazıların farklı kalemlerden çıktığı izlenimi veriyor. Yazıların içeriğine göre, yerli aydınlardan bazılarının kapsamlı bir sanayileşmeden yana oldukları, ancak gazete naşirlerinin bilinen argümanlarla bu görüşlere karşı çıktığı anlaşılıyor. Gazete'nin 6. sayısında yer alan bir yazıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre, yazar, "bazı vatan gayretinde olan kimseler ile" ülkenin kalkınması hakkında bir sohbet yapmıştır¹⁰². Bu görüşmede,

¹⁰¹ Sayı 765, 10 Ra. 1272/20 Kasım 1855, s. 1, st. 2, son paragraf.

¹⁰² "Bazı vatan gayretinde olan kimseler ile imar-ı memlekete dair muhavere ve mubahese esnasında Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de dahi fabrikalar yani emti'a kârhaneleri peyda olunub dışarıdan gelecek bez ve çuka ve cam ve şeker ve sair elzem olan türlü türlü emti'a ve eşyayı kendi diyarımızda hâsıl eylediğimiz halde hem halkımız her nev' san'ata alıştırmış olarak başı boş kimse kalmaz ve hemde bu eşya için şimdiye kadar sarf olunan akçeler kendi memleketimizde kalırdı denilerek bazı mertebe sohbet güzerân edib vakı'â bu mülhaza pek yolunda olub lâkin el-haletü hazihî Memâlik-i mahrusada kıymeti çok tarlalar boşu boşuna durmakta ve ekseri me'kulâtımız dahi hariçden alınmakta olmasıyla Devlet-i Aliyye tebe'asına göre bu fabrikalardan evvel yapacak san'at ekinciliktir. Ve fabrika maddesi son işdir. Çünkü bir şahıs herbir umuru kendisi

yerli aydınların, ülkede fabrikalar açılarak dışarıdan gelen bez, çuka, cam, şeker gibi temel tüketim maddelerinin ülke içinde üretilmesinin faydalı olacağı yolunda görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır. Bu kesime göre, ekonomi açısından bunun başlıca iki yararı görülecektir: Bu sayede hem "başı boş kimse kalmaz", yani işsizlik önlenecek, hem de söz konusu mallar için ödenecek paralar ülke içinde kalmış olacaktır. Tanzimat'ın hemen akabinde gazetede yer alan bu tartışma gerçekten ilginçtir. Ülke düşünürleri tarafından serdedilen bu samimi düşüncelere, gazetenin yazarı tarafından derhal karşı çıkmıştır: Ona göre, bu tür düşünceler yerinde olmakla birlikte, ülkede bir çok kıymetli tarla boşu boşuna durmakta ve bir çok erzak da dışarıdan alınmaktadır. Bu yüzden Osmanlı halkına göre, "fabrikalardan evvel yapacak san'at ekinciliktir". Yani yine ziraat sektörü öncelikli olarak tavsiye edilmektedir.

Yazının devamında, sanayileşmenin gerekliliği yolundaki düşünceler ise şu ifadelerle çürütülmeye çalışılmaktadır: "Fabrika maddesi son işdir". Eğer bir kişi her işini kendi görmeye kalkmış olsa, bu kadar sanat ve meslek ortaya çıkmazdı. Bu görüşe muhalefet edenlerin zararlı çıkacağı iddiası ortaya atılmaktadır. Avrupa ve Amerika'dan iki örnek verilerek sanayi yerine yine ziraat önerilmektedir: Eğer Avrupa ülkeleri pamuğu Amerika, Hindistan, Osmanlı Devleti ve diğer yerlerden getirtmeyip ülkelerinde yetiştirip mamul hale getirmiş olsalar, mensucat mallarının bu kadar çoğalıp ucuzlamayacağı öne sürülmektedir. Amerika'dan Avrupa'ya çok pamuk gittiği, karşılığında da yine pamuktan yapılmış mal alındığı nakledilmektedir.

Aynı şekilde, Osmanlı Devleti de bu tür bir sanayileşme yerine, pamuk, yemiş, ipek vs. gibi ürünleri iyi yetiştirip Avrupa'ya satarak, karşılığında bez, çuka, hırdavat vs. malzeme alması ve bir taraftan da fabrikalaşmasının daha faydalı olacağı iddia edilmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı Devleti'nin uzmanlık alanı ziraattir ve bu "san'at" terkedilmemelidir.

görüüb ahara gördürmemiş olsa bu kadar hurfet ve san'at meydana çıkmaz idi... ", Sayı 6, 21 B. 1256/18 Eylül 1840 , s. 2, st. 2, pr. 1.

Bu tartışmanın gazetede yer aldığı tarihten yaklaşık altı sene sonrasına ait diğer bir yazıda ise, Avrupa'da sanayi alanındaki gelişmelere yer verilerek, gazetenin ekonomi ile ilgili genel yayın politikasına ters denebilecek şekilde, sanayileşmenin faydaları üzerinde kuvvetli bir şekilde durulmaktadır¹⁰³. Avrupa'da yabancı sermayeye dayalı sanayileşmenin konu edinildiği yazıda, Hollanda'nın zenginleşmesi sanayiye bağlanmakta ve bu sektör hararetli bir şekilde tavsiye edilmektedir: Avrupa devletlerinin çoğunun, tüccar ve halkı ekonomik açıdan koruma düşüncesiyle yabancı sanayici ve işçileri ülkelerine sokmadıkları, ancak bunun tersini yapan Hollanda'nın bu sayede devlet ve halk olarak zenginleştiğine dikkat çekilmektedir. İngiltere'nin de ilk önce yabancı sermayeye kapalı olduğu, fakat bunun bir faydasını görmediği için sonradan yabancı girişimcilere imkân tanıyarak onlara destek verdiği ve böylece ticaretini daha da arttırdığı kaydedilmektedir.

Sanayiın yerleşmesi ve teşvik edilmesi ile ilgili böylesine müspet bir yazının yayınlanmasından yaklaşık üç sene kadar sonra ise, sanayi sektörü hakkında yine pek olumlu görüş belirtilmemektedir. Padişahın İzmit'teki çuka fabrikası ziyaretini konu edinen bir haberin yorum kısmında, sanayi ile ilgili umut kırıcı görüşler dile getirilmektedir¹⁰⁴: Yazıda, padişahın en elzem olan şeyleri ilk önce ihsan buyurduğu¹⁰⁵, fabrikalara ise ikinci derecede himmet sarfettiği öne sürülmektedir. Her ne kadar İzmit'te bir çuka fabrikası inşa edilip faaliyete sokulmuşsa da, böyle bir "tercih"ten maksadın Avrupa'ya mal satmak veya oradan gelen

¹⁰³ “Her devletin kuvvet ve vefret-i emvali ve ahaliinin refah-ı hali fabrikaların kesretine merbut ve mezkur fabrikalar vasıtasıyla imal olunan emti'anın çokluğuna menut idüğü derkâr iken bundan akdem Avrupa devletleri tebe'alarına zarar-tarı olmamak mülahazasıyla ecnebi olan fabrikaların ve amele takımının mülklerinde icra-yı san'at eylemelerini kabul etmediklerinden fabrika hususunda ilerleyememiş ve fakat Felemenk Devleti bunların hilafı üzere hareket ederek çok zaman evvel ecnebi fabrikacıları kabul etmekle ahali az vakitte civarında bulunan düvel-i saire tebe'asından ziyadesiyle zengin olmuş idi...”; Sayı 271, 9 Ra. 1262/7 Mart 1846, s. 2, st. 1, pr. 3.

¹⁰⁴ Sayı 430, 8 Ca. 1265/1 Nisan 1849, s. 1, st. 1, pr. 1.

¹⁰⁵ Burada mevzubahis edilen, padişah tarafından çiftçilere sermaye verilmesi hadisesidir. Dolayısıyla yazar için "en elzem" şey yine ziraat sektörüdür.

malı azaltmaya yönelik bir hedef olmadığı ortaya atılmaktadır. Her devlette ihracatın ithalata oranla fazla olmasının arzu edildiği belirtilmekte, ancak yine tekraren Osmanlı Devleti'nde bu dış ticaret fazlalığının ziraat ürünlerinin artırılması ile mümkün olabileceği kaydedilmektedir.

b- Sanayi ile İlgili Devlet Politikaları

Gazetenin yayın hayatına başladığı yıllarda ve sonrasında, Osmanlı Devleti'nde sanayi yeterince gelişmiş durumda değildir. Gazetenin genel politikasına göre de zaten sanayi ikinci ve hatta "son iş" olduğu için bu konuda mesela bir ziraat sektöründe olduğu gibi devlet politikalarının neler olması gerektiği konusunda ciddi yönlendirmeler yoktur. Burada daha çok Avrupa ülkelerindeki uygulamalardan örneklemeler yapılarak bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, sanayileşmeyi sadece üretim sektöründe fabrikasyona geçme, fazla sayıda işçi kullanılması, üretim miktarını artırma gibi yapısal dönüşümler çerçevesinin biraz dışına çıkarıp, mesela, herhangi bir iş kolunda hem bilimselliğin kullanılması hem de üretimde yöntem değişikliği yapılması, ya da yeni teknolojik gelişmelerin ilgili sahada kullanılması şeklinde kabul edip, gazetede yer alan yazıları bu çerçevede sanayi kavramı içinde bütünleştirerek vermek yerinde olacaktır.

Avrupa mallarının kaliteli olması, her sanatın en iyi şekilde yapılabilmesi için gerekli olan malzeme, alet vb. gibi ne lazım ise onun derhal elde edilmesine ve işkollarının çeşidine göre eğitim verilen ayrı okulların bulunmasına bağlanmaktadır¹⁰⁶. Daha çok küçük çaplı imalatçılar için verilen bu örnekte gösterildiğine göre, bu bilgilerle donatılan zanaatkârın işinin beğenildiği böylece ürünün iyi para ettiği ve kısa sürede zengin olduğu kaydedilmektedir. Büyük çaplı sanayiın gelişmesi için ise, yukarıda değinildiği üzere, yabancı sermayenin

¹⁰⁶ Sayı 17, 11 Za. 1256/4 Ocak 1841, s. 1, st. 1, pr. 2.

ülkeye girişine izin verilmesinin faydaları yine Avrupa bağlantılı olarak gündeme getirilmektedir¹⁰⁷.

Sanayi alanında hem Avrupa'da hem Osmanlı Devleti'nde uygulanan teşvikler de gazetede haber olarak yer almaktadır. Mucitler ve sanayi alanındaki müteşebbisler hakkında bazı imtiyazları içeren ve Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bir yazının sureti gazetede aynen yayınlanmıştır¹⁰⁸. Bu habere göre, Osmanlı tebasından yeni bir şey icat edenler esnafı arasında muteber tutulacak ve bir sene ihtisap vergisi ödemeyecek ve imtiyaz nişanı verilecektir. Bu kişilerce icat edilen bu ürünlerin sergilenmesi için her sene ramazan ayında Nuruosmaniye camii avlusunda bir fuar düzenlenecektir.

Sanayi girişimcilerinin ve mucitlerin teşviki ile ilgili olarak Avrupa'dan da haberler aktarılmaktadır. Fransa'da sanayii geliştirmek amacıyla yeni bir şey icad edenlere hazineye para verildiği, bu defa bu iş için altı yüz bin frank miktarında bir meblağın ayrıldığı gazetede yer almaktadır¹⁰⁹. İkinci haberde ise, sanayi ve fennin geliştirilmesi amacıyla, Fransa imparatorunun her üç sene devlet hazinesinden yirmi bin frank tahsis ettiği aktarılmaktadır¹¹⁰. Sanayi konusunda Avusturya'nın bir girişiminden bahseden bir haberde ise, bu devletin Osmanlı Devleti ve diğer ülkelerin sanayi ürünlerinden bazı eşyaları konsolosları vasıtasıyla ülkeye getirttiği ve bunların benzerlerini Viyana'da imal etmek için teşebbüste bulunduğu temas edilmektedir¹¹¹.

Ruhsatsız olarak fabrika inşasına izin verilmediğini duyuran bir haberde de, bu şekilde girişimde bulunan bazı ecnebilerin resmi makamlara haber vermeden böyle işler yaptıkları, bunun kanun ve nizama aykırı olduğu, devletin sanayi sektörü ve zanaat kollarının

¹⁰⁷ Sayı 271, 9 Ra. 1262/7 Mart 1846, s. 1, st. 1, pr. 3.

¹⁰⁸ Sayı 500, 15 Za. 1266/22 Eylül 1850, s. 1, st. 2, pr. 8.

¹⁰⁹ Sayı 416, gurre-i S. 1265/27 Aralık 1848, s. 3, st. 2, pr. 5.

¹¹⁰ Sayı 952, 15 S. 1276/13 Eylül 1859, s. 3, st. 2, pr. 5.

¹¹¹ Sayı 805, gurre-i S. 1273/1 Ekim 1856, s. 3, st. 2, pr. 4.

ilerlemesine yardımcı olmak istediği, ancak bu şekilde kanuna aykırı hareketlerin kabul edilemeyeceği uyarısında bulunmaktadır¹¹².

Diğer taraftan, çeşitli konularda eğitim görmek üzere yurtdışına gönderilen öğrencilerden bazılarının, ekonomi alanında yetişecekleri ve bu konuda incelemelerde bulunacakları da düşünülebilir. Bu konu ile ilgili gazete sayfalarına yansıyan bir haberde, Paris'e eğitim maksadıyla giden Osmanlı tebasından öğrencilere mahsus özel bir binanın kiralanarak okul olarak tahsis edildiğine yer verilmektedir¹¹³.

c- Sanayiın Sorunları: Sermaye, Hammadde ve Enerji

Her sektörde olduğu gibi sanayi alanında da sermayenin zorunluluğu dile getirilmektedir. Fabrika açabilmek için "külliye sermayeye" ihtiyaç vardır¹¹⁴. Sermayesi yeterli olan sanayicinin şu faydaları elde edeceği sıralanmaktadır: Lazım olan malı ucuz ve çok alabilecek, fazla sayıda işçi kullanarak çok mal üretecektir. Üretilen mal çok olunca da, ürün ucuz maledilecek ve böylece kâr fazlaşacaktır. Ayrıca sermayesi kuvvetli olan sanayici, ürünleri küçük tüccara veresiye olarak daha pahalı fiyata verebilecek ve böylece daha fazla kâr kazanacaktır. Bu görüşü desteklemek üzere yine İngiltere sanayicileri örnek olarak gösterilmektedir. Buna göre, Avrupa malları içinde İngiliz ürünlerinin en fazla ucuz olmasının sebebi, oradaki sanayicilerin "gayet sermayeli" olmalarından kaynaklanmaktadır¹¹⁵. Bunlar, işletmelerinde kolaylık sağlayacak yeni aletler piyasaya çıktığı anda hemen onları tedarik ederek, süratli ve kolay şekilde mal üretmenin yolunu sağlamaktadırlar. Sanayiın gelişmesi için sermayenin gerekli olduğu yolundaki görüşleri destekleyecek surette, burada yine sermayeli yabancı sanayicilerin ülkeye sokulmasının faydaları üzerinde durulan yazıyı gündeme getirmek gerekecektir¹¹⁶. Söz konusu yazıda, Hollanda

¹¹² Sayı 862, 7 R. 1274/25 Kasım 1857, s. 1, st. 1, pr. 2.

¹¹³ Sayı 864, 21 R. 1274/9 Aralık 1857, s. 1, st. 2, pr. 1.

¹¹⁴ Sayı 23, 5 M. 1257/27 Şubat 1841, s. 1, st. 1, pr. 2.

¹¹⁵ Sayı 6, 21 B. 1256/18 Eylül 1840, s. 2, st. 2, pr. 1.

¹¹⁶ Sayı 271, a.y.

ve İngiltere sanayiinin yabancı sermayeye açılması yoluyla gelişme kaydettiği belirtilmektedir.

Öte yandan, İngiltere'deki pamuklu mensucat sanayicileri ile ilgili gazetede yer alan bir haber, uluslararası boyutta hammadde temini bağlamında sermayenin gücünü göstermesi açısından gerçekten manidardır¹¹⁷: Haberde, hammaddelerinin önemli bir kısmı Amerika'dan gelen sanayicilerin, bu kaynağın kesilmesi durumunda içine düştükleri krizi aşmak için ürettikleri çareye değinilmektedir. Amerika'daki bazı kişilerin fabrika kurarak ülkede üretilen pamuğu içeride tükettiği ve böylece İngiliz sanayicilerin hammadde sıkıntısı yaşadıkları ve fabrikaların "âtlı" duruma düştüğü anlaşılıyor. Bu duruma bir çare bulmak üzere Manchester şehrinde toplanan mensucat sanayicileri bir şirket kurarlar. Şirketin amacı Amerikan pamuğunun yerini tutmak üzere, Osmanlı ülkesinin uygun yerlerinde pamuk yetiştirilmesi işini üstlenmektir. Bunun için, Osmanlı çiftçilerine ücretsiz tohum dağıtılacak, elde edilen ürün ise uygun fiyatla şirket tarafından satın alınacaktır. Nakliye masraflarını da üzerine alan şirket, ayrıca pamuk üretimini anlatan Türkçe bir kitaptan yüz bin adet bastırıp çiftçilere dağıtacaktır. Bu girişim sonucunda, yetkili makamlardan izin de çıkmasıyla, ilk elde Bursa'ya 275 fiçı tohumun gönderildiğini, 1.500 fiçı tohumun ise yolda gelmek üzere olduğunu öğreniyoruz¹¹⁸.

İngiltereli sanayicilerin hammaddelerinin çoğu ülke dışından geldiği için gümrük resmine tabi idiler. İngiliz hükümetinin, sanayiciyi desteklemek üzere, yurtdışından getirilen bu hammaddelere ucuz gümrük uyguladığı gazetede yer alan haberler arasında bulunmaktadır¹¹⁹.

Sanayi sektörünün, hammadde gibi bağımlı olduğu diğer bir unsur da enerji kaynağıdır. Dönemin fabrikalarında işleyen makinelerin

¹¹⁷ *Sayı 884*, 15 N. 1274/29 Nisan 1858, s. 1, st. 3, pr. 1.

¹¹⁸ Aynı konu ile ilgili diğer bir haber için bk. *Sayı 894*, 8 Z. 1274/20 Temmuz 1858, s. 1, st. 3, son paragraf.

¹¹⁹ *Sayı 271*, a.y.

çoğu taşkömürü ile çalışan buharlı makineler idi. Farklı iki cinsi bulunan taşkömürü demir madeni ile eşdeğerde görülmekte¹²⁰, hatta "altın madeni hükmünde" olduğu da dile getirilmektedir¹²¹. Yapılan aramalarda, Amerika, Hindistan, Okyanus ve Hind adaları ve daha bir çok yerde taşkömürü yatakları bulunduğu; dumanı çok kalorisi az olan çeşidi yanında, yağlı olup dumanı az ve kalorisi yüksek olan diğer bir cinsinin bulunduğu, Rusya'da yeni bulunan yatakların ikinci çeşitten olduğunun anlaşıldığı kaydedildikten sonra, altın madeninden daha kıymetli olduğu yolunda kanaat belirtilmektedir. Yakıtın fiyatı, üretim maliyetlerini de etkileyeceğinden bu konuda İngiltere'yi şanslı saymak gerekecektir. Çünkü, İngiltere'deki fabrikalarda kullanılan taşkömürü "hesabsız mevcut ve ucuz"dur¹²². Diğer ülkelerde bu kömürün tonu 25-30 şilin iken, İngiltere'de bu rakam ancak 8 şilindir¹²³.

Osmanlı topraklarında da yapılan aramalar sonucunda, çok yerde "yanar taş" bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Karadeniz sahilinde Ereğli'ye yakın yerde keşfedilen taşkömürü yataklarının¹²⁴, maden mühendisleri ve diğer uzmanlar tarafından yapılan incelemeler sonucunda, İngiltere ve diğer yerlerden gelen yağlı, kalorili ve dayanıklı taşkömürünün aynı olduğunun anlaşıldığı kaydedilmektedir.

Bu arada, İngiltere'de kömürden elde edilen yanıcı bir gazın kullanılmaya başlandığı ile ilgili bir haber yer almaktadır¹²⁵. İlk zamanlar, kömürden çok az pahalı olan bu gazın, zenginler tarafından mum, kandil gibi aydınlanma amaçlı kullanımının yanısıra mutfaklarda da kullanılmaya başlandığı aktarılmaktadır. Ancak, sonraları bir İskoçyalı ile bir Amerikalı'nın, suyun oksijen ve hidrojenini ayırtmak suretiyle yeni bir enerji kaynağı buldukları, fakat bunun henüz halk tarafından tanınmadığı için kullanılmadığı, fakat buna rağmen gaz

¹²⁰ *Sayı 1*, gurre-i C. 1256/31 Temmuz 1840, s. 2, st. 2, pr. 1.

¹²¹ *Sayı 183*, 15 Ca. 1260/2 Haziran 1844, s. 1, st. 2, pr. 3.

¹²² *Sayı 6*, 21 B. 1256/18 Eylül 1840, s. 2, st. 2, pr. 1.

¹²³ *Sayı 271*, a.y.

¹²⁴ *Sayı 1*, gurre-i C. 1256/31 Temmuz 1840, s. 2, st. 2, pr. 1.

¹²⁵ *Sayı 499*, 9 Za. 1266/16 Eylül 1850, s. 3, st. 2, pr. 4.

üreticilerin bu yeni buluştan çekinerek gazın fiyatını kömürden çok aşağı çektikleri kaydedilmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ilk özel gazetesi olan Ceride-i Havadis yayın hayatına başladığından itibaren Tanzimat'ın ilanı ile yapılmaya başlanan ve yapılacak hayırlı işlerin kamuoyuna aktarılmasının önemine vurgu yapmıştır. Gazete sadece haber neşretmekle yetinmeyip pek çok konudaki fikirlerini de tartışarak özellikle yönetici kadroyu etkilemeye çalışmıştır.

Ceride-i Havadis'te yapılan ziraat, ticaret ve sanayi ile ilgili tartışmalarda en az ele alınan konu sanayidir. Büyük ve zengin toprakları olan Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesi için altyapısını yeterli bulmayan gazete, tarım ürünlerinin nitelik ve nicelik olarak arttırılıp ihraç edilmesi ve buna mukabil mamul maddeleri de ithal ederek tedricen sanayileşmesini tavsiye etmiştir. Tanzimat'ın ilanından kısa süre sonra ortaya atılan sanayileşme argümanlarına "*fabrika maddesi son iştir*" diye karşı çıkmış, Avrupa ve Amerika'dan örnekler verilerek bu düşüncenin doğruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bundan başka Ceride-i Havadis, bugün dahi tartışılan yabancı sermaye hakkında olumlu görüşler bildirerek bunun sanayileşmek için çok iyi bir yol olduğunu Hollanda örneğiyle açıklamıştır. Ayrıca sanayi, sermaye, hammadde ve enerji gibi var olan çok temel sorunlarının altı çizilmiştir.

Gazete yazarlarına göre ekonominin temeli ziraat ve ticarettir. Ticaret her ne kadar ziraat ile birlikte dünyada hakim iki büyük ekonomik faaliyet olarak gösterilse de neşredilen yazılardan ticarete konu olması gereken asıl malların zirai ürünler olduğu anlaşılmaktadır. Ticaretin öneminden bahsedilirken mali politikalar ve ziraatle bütünleştirilerek ülkeye dışarıdan kıymetli maden sokmanın bir yolu olarak gösterilmektedir. Ticaret olmazsa alışveriş olmaz ve alemde rahat sağlanmaz denilerek bu sektörlerin birbirini tamamlayan parçaları olduğu vurgulanmıştır. Ceride-i Havadis yayın politikasını adeta ziraat üzerine kurmuştur. Ziraatle ilgili bilgilendirmeler yapmış, teknolojik

yeniliklerin takip edilmesini tavsiye ederek böylece ürün artışı sağlanacağını iddia etmiş ve verdiği örneklerle de ispata gayret etmiştir. Ziraatın geliştirilmesi ve ticarete önem verilmesi konularının sıkça gündeme getirilmesi devlet kademelerinin de bu yönde kararlar almasını sağlamaya katkıda bulunmuştur. Bu konularda alınan kararlar yapılan uygulamalar bir başarı mesabesinde gazetede büyük bir memnuniyetle yer bulmuştur.

Gazete, zaman zaman sanayi ve ticaret sektörünü ziraat sektörü ile mukayese ederek daima ziraat lehine bir sonuca varmaya çalışmıştır. Bazen de darbı meseller ile (*Ticaretsiz alem olur, ziraatsız adem olmaz*) bu görüşü teyit etmiştir. Nihayet ziraat, Ceride-i Havadis'te bütün ekonomik program ve faaliyetlerin başı olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İD) , Numara (Nr). 741
BOA, İD. , Nr. 1035
BOA, İD. , Nr. 2230
BOA, İD. , Nr. 2348
BOA, İD. , Nr. 3740
BOA, İD, Nr. 29511
BOA, İD, Nr. 949, 979, 1052, 1128, 1134, 1163, 1181, 1198, 1427, 1456, 1574, 1604, 1607,
1636, 1658, 1680, 1708, 1730 ve 1748
BOA, İH, Nr. 278, 290
BOA, İH, Nr. 8815
BOA, İH, Nr. 9933
BOA, İH. , Nr. 1239
Ceride-i Havadis Gazetesi: Sayılar: 1-1212 (Tarih: 1840-1864).
EBUZZİYA, Ziyad, "Ceride-i Havadis", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul.
1993, s. 406-407.
İNÜĞUR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Çağlayan, 1982.
İPEK, Nedim, "Churchill Vak'ası ve Vesikaları", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 1987.
KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: TTK, 1985.
KOLOĞLU, Orhan, *Miyop Çörçil Olayı*, Ankara: Yorum, 1986.
ORAL, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi (1728-1922)*, Ankara 1969.
ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Ankara: Güven,
1971.
TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek, 1973.
YAZICI, Nesimi, "Tanzimat Dönemi Basını Konusunda Bir Değerlendirme", *Tanzimat'ın
150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*. 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK, Ankara,
1994, s.55-84.

EKLER

EK 1: Ziraat ve Sanayi Hakkında

Bazı vatan gayretinde olan kimseler ile imar-ı memlekete dair muhavere ve mubahese esnasında Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de dahi fabrikalar yani emtî'a kârhaneleri peyda olunub dışarıdan gelecek bez ve çuka ve cam ve şeker ve sair elzem olan türlü türlü emtî'a ve eşyayı kendi diyarımızda hâsıl eylediğimiz halde hem halkımız her nev' san'ata alıştırılmış olarak başı boş kimse kalmaz ve hemde bu eşya için şimdiye kadar sarf olunan akçeler kendi memleketimizde kalırdı denilerek bazı mertebe sohbet güzerân edib vakı'â bu mülâhaza pek yolunda olub lâkin el-haletü hazihî Memâlik-i mahrusada kıymeti çok tarlalar boşu boşuna durmakta ve ekseri me'kulâtımız dahi hariçden alınmakta olmasıyla Devlet-i Aliyye tebe'asına göre bu fabrikalardan evvel yapacak san'at ekinciliktir. Ve fabrika maddesi son işdir. Çünkü bir şahıs herbir umuru kendisi görüb ahara gördürmemiş olsa bu kadar hırfet ve san'at meydana çıkmaz idi. Mesela saatcilik bilir bir adam yalnız saat yapıp satmak ile kusur her bir elbise ve me'kulatını tedarik eder. Bu mülâhazaya muhalefet eden elbette zararlı çıkar. Bu takdirce emir böyle olacak bir devlet hakkında dahi kezalik böyledir. Eğer bir devlet her bir meta'ı kendi ülkesinde peyda etmeğe hasr eder ise mümkün olamaz. Devlet-i aliyye ülkesinde dahi zehair ve sair mahsûlât-ı hırsiyenin teksirine ihtimam olunarak bir vakit bunlar kusur-ı emtî'a ile değişilir ise ol vakit emtî'a-i merkume beher hal ucuz düşer ve bu usulde ahar millet ile dahi alış ve veriş edib ve külliyyetli kâr tahsil eder. Avrupa devletleri eğer mesela pamuğu kendi diyarlarında tahsil edib öylece imal etselerde Amerika ve Hindistan ve Memâlik-i Osmaniye ve sair diyarlardan getirtirmeseler idi bu kadar Bezzaz malı çoğalıb ucuz düşemez idi. Zira Amerika'dan Avrupa'ya gayetle çok pamuk gider. Ve anın bedelinde yine pamuktan işlenmiş Bezzaz malı verilip, Amerika'ya gider. Amerika'da iş bu imalat meydana gelsin ve muharebe zuhur ederse Avrupa malından mahrum olduklarında meşakkat çekilmesin deyü fabrikalar icad olunub ve teşvik için dışarıdan gelen fabrika malına yüzde otuz gümrük vaz' olunarak navl ve sair masraflarla beraber fiatına ziyadelik gelmiş iken mezkur fabrikalarda işlenen malların fiyatı haricden gelib üzerine masraf ve gümrük binen malların fiyatından aşağı düşmek şöyle dursun belki güçle beraber gelebilmiştir. Asıl tedbir kişi me'luf olduğu sanatını ne külliyyen terk ve ne yeni bir iş icadından ihtiraz etmelidir. Devlet-i Aliyye kendi ilka ve memalikinde çuka ve bez ve her türlü emtî'a ve eşyayı meydana çıkarmağı tasmim etmektedir. Eğerçi Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de pamuk ve yemiş ve ipek ve sair mahsûlât güzel biter bunları Avrupalılar alır bedelinde bez ve çuka ve hırdavat ve sair eşya ve emtî'a itâ ederler. Ve ol emtî'a ve eşya ucuz düşer ise de bir taraftan ekincilik ve bir taraftan fabrikalar icadında kıymeti çok faide derkârdır. Avrupa emtî'asının içinde her yerden ziyade İngiltere metâ'nın ucuz olduğunun sebebi oradaki fabrikacılar gayet sermayeli olduklarından kârhanelerde suhulet veren başka bir takım âlât zuhur ettiği anda der-akab peyda ve tedarik ederek

sür'atle ve suhuletle çok çok emtî'a çıkarırlar. Bu demektir ki, bir metâ'ı az yapub üzerine çok kâr koyub satılmak için bekletmek yerine ol metâ'ı çok işleyüp üzerine az kâr koyarak bekletmeyerek satıb az olduğu vakitte bekleyib kâr etmeğe heves etmezlerde çok imal edip üzerine az kâr koyarak tez müddetde kazanurlar. ve birde İngiltere'de kârhanelerdeki vapurların taşkömürü hesabsız mevcut ve ucuz olduğundandır. Bundan ma'ada ahâlisinin kesretinden naşi amele yevmiyesi pek ucuz düşer. Velhasıl Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin havasının itidali ve toprağının feyz ü berekete kabiliyet ve isti'dadı ve kuvveti cihetleriyle Devlet-i Aliyye ilgası hem haraset ve ziraat ve hem fabrikalar icadlarıyla her türlü san'ata elveriş. ilka-yı vasi' olup bilutfihi Teâlâ Tanzimat-ı Hayriye'ye bereketiyle tez elden ziraat ve harasetin ilerledüb i'marat-ı layıka kesbiyle vakt vakt fabrikalar ve emtî'a kârhaneleri icad ve tanzim olunması münasib olur.

Ceride-i Havadis, Sayı: 6 21.B.1256 (18 Eylül 1840)

EK 2: Ticaret Mektebi Nizamnamesi

Beyana hacet olmadığı üzere Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin mevkice ve arazisinin hâsiyyet-i tabiiyyesi iktizasınca servet ve ma'muriyetle alemde şöret-gir olan ekâlim ve buldanın birincisi ve belki dünyanın en büyük ticaretgâhı olmaklığa kabiliyet ve salahiyeti ve ahâlisinin dahi ticaret yolunda heves ve istidadı ber-kemal olarak zat-ı meali-semât Hazret-i Padişâhî'nin ticaretce dahi mülk ve tebe'asını mevki-i aslı ve tabiiyyesine îsal için şimdiye kadar icra buyurdıkları nizamât ve kavaninin semere-i fî'liyesi olmak üzere daire-i ticaret bundan hayli vakt-i evveline nisbetle pek çok vüs'at ve cesamet kesbetmiş ise de asrımızda cereyan eden ahz ve itâ eski zamanın ticaretine mukis olmayıb münasebât ve mu'amelât-ı ticarette hâsil olan vüs'at sebebiyle karib ve baîd-i dünyada ahz ve itâ ile me'luf olan bilcümle milel ve akvam arasında bayağı bir vücut ve hey'et-i ticaret teşekkül etmiş ve bunun neticesi olmak üzere mesela ticaretce dünyanın bir ucunda zuhur eden zarar ve ziyan behemehâl öbür ucunda dahi aks-endaz olduğu misillü politikaca bir hadise-i cüz'iyenin dahi umum ticarette te'sirât-ı külliyesi görülmekte olduğuna ve binaenaleyh bir tacirin tezyid ve muhafaza-i servet ve sâ mân için yalnız hesap ve kanundan değil her tarafın mahsulât-ı arziyye ve sına'iyye ve politikaca ahval ve vuku'ât-ı yevmiyesinden dahi haberdar olması elzem bulunduğu halde her nasılsa erbab-ı ticaret beyninde derece-i ibtida'iyyede bilinmesi lazım olan ulum ve funun layıkıyla münteşir olamayıp bu ise ticaretin matlub olan dereceye tamamiyle vasıl olamamasına sebebiyet verdiği mebni saye-i maarif-vâye-i cenab-ı mülükânede ileride Memâlik-i Mahruse'nin sair mevâki-i muktaziyyesinde dahi yapılmak üzere şimdilik Dersaadet'te ticarethane dairesi dahilinde bir mekteb-i ticaret teşkili hususuna irâde-i isabet-âde-i cenab-i Padişahi müte'allik ve şeref-sudûr buyurularak mekteb-i mezkurda tederrus olunacak ulum keyfiyetine ve saireye dair kaleme alınmış olan nizamname cümlelerin ma'lumu olmak için zirde tab' ve temsil kılınmıştır. İşbu mektebin ba'de'l-'id küşadı musammem olduğundan şimdiden şakirdânın mikdarı bilinib daire ve levazımât-ı sairenin ana göre tertib ve techizi lazımeden bulunmuş olmasıyla tebe'a-i Müslime ve gayr-i müslimeden zikr olunan mektebe dahil olmak arzusunda bulunanların Ticaret Nezaret-i Celilesi'ne müraca'atla nezaret-i müşarun ileyhâ dairesinde mahsusan açılmış olan deftere isimlerini tahrir ettirmeleri lazım geleceği ihtarına ibtidar olundu.

Ticaret Mektebi'ne dair nizamnamedir.

Birinci madde:

Ticaret Nazırının taht-ı nezaret ve idaresinde olmak üzere bir ticaret mektebi teşkil olunacaktır.

İkinci Madde:

Ticaret Mektebinde ticarete müte'allik fûnûn tedris olunacağından tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den her sınıf tüccar evladından istek edenler veya ticaretle meşgul olacak sair kimseler mekteb-i mezkura alınacaktır.

Üçüncü madde:

İşbu mektebte tedris olunacak fûnûn zırde beyan olunur.

-İlm-i Hesab

-Türkçe yazı ve Türkçe'yi dahi Ermeni ve Rum hurufatıyla yazmak ve okumak.

-İlm-i hendese'den ael-icmal eşkal ve ecsam tarif olunacaktır.

-Adi Coğrafya

-Kânun-ı usul-i Ticaret-i Berriye ve Bahriye

-Usul defteri

-Ekonomi Politik ve istatistik

-Coğrafya'nın ve tarih-i umuminin ticarete ta'allükü olan ciheti ve mahsulat-ı tabi'yye-i ticariyye ile enva'-ı emti'a ve ma'mulata mütedâir ma'lumât.

İşbu fûnûn bir buçuk sene zarfında ta'lim ve tedris olunacak ve herbirinden tahsil ettirilecek mevad evvel emirde memur olacak hocalar ma'rifetiyle tayin olunub nezaret tarafından dahi tasdik olunacaktır.

Dördüncü madde:

İşbu mektebin nizam-ı dahilisi nezaret tarafından verileceği misillü mektebin her hususuna bakmak ve verilecek talimata tevfikân hareket eylemek üzere ticaret nazırı tarafından mu'teberân-ı tüccardan üç nefer kimse müdür tayin olunacaktır ve bunlardan muvazzaf olmayıb bu işi yalnız fahri mucib-i memuriyet add edeceklerdir.

Beşinci madde:

Dersler için tayin olunan vakitlerde mekteb-i mezkura devam etmek üzere bil-imtihan alınacak şakirdanın adedi gayr-i mahdut olub Türkçe iyi anlayıp söylemek ve kendi lisanının yazısını yazıp okumak ve akli hesaptan i'mâl-i erba'ayı bilmiş olmak ve ahlakça edib olduklarına dair şâyân-ı i'timad kimse tarafından verilmiş şehâdetnâme ibraz ve mektebin her dersine devam eylemek şartlarıyla kabul olunacaktır.

Altınca madde:

Her sınıf tüccarândan kudretleri olmayıb sahihen şâyân-ı i'âne olanların evladlarından on neferi İslam'dan ve beşeri Rum ve Ermeni ve Yahud milletlerinden olmak üzere yirmi beş nefer şakird madde-i sabıkada mezkur şerâitle meccânen mekteb-i mezbure alınacaktır. Bunlardan ma'adâ mektebe devam edecek şakirdân derslerin müddeti olan on sekiz ay için yalnız bin seksen kuruş vermeğe mecbur olub fakat üç taksitle peşinen beher altı ay için üçyüz altmış kuruş i'tâ edeceklerdir.

Yedinci madde:

İşbu mekteb-i Ticaret'in nizam-ı dahilisinde beyan olunacağı vech üzere şakirdân her üç ayda bir kere imtihan olunacak ve meccânen alınacak şakirdândan tahsil edememiş bulunduğu halde tard olunub akçe verenlerden en müste'îdi anın yerine geçib alınacak akçe afv olunacaktır.

Sekizinci madde:

Onsekiz mah müddet hitabında tekmiil fûnûn ile iyi imtihan vermiş olan şakirdâna birer şehâdetnâme-i resmî i'tâ olunacaktır. Ve en iyi tahsil etmiş on nefer şakird dahi şehâdetnâmeden başka taraf-ı devletten hediye olmak üzere mücellid bazı kitap veya sair birer münasib şey ihсан buyurulacaktır.

Dokuzuncu madde:

Mektebe şakird yazılmış olanlardan başka ders vakitleri herhangi dersi öğrenmek isteyen olur ise haricden o derslere geleceklere dahi mani' olunmayacaktır. Ancak bunlar nezaret altında olmayıb şehâdetnâme almaktan mahrum kalacaktır.

Onuncu madde:

Mekteb-i mezkura devam ile şehâdetnâmesini almış olanlardan Memâlik-i Şahâne'de küşad olunan mehâkim-i ticaretin birinde istihdam kılınmasını arzu edenler bundan böyle yapılacak nizam-ı mahsusuna tevfikân tayin olunacak müddette ticarethaneye devam ile ma'lumâtlarını ikmal etmek üzere kendilerine bazı mesâlih sipariş olunacaktır.

Onbirinci madde:

Dördüncü ve yedinci maddelerde zikr olunduğu üzere mektebin nizamât-ı dahiliyyesi ve müdürlere dair talimat ve dokuzuncu maddede dahi beyan olunan nizam-ı mahsus ticaret nezareti tarafından kaleme alınıb işbu mekteb ticaret nizamının icrasına irâde-i seniyye-i Hazret-i Padişahi şeref-sünûh ve sūdûr buyurulduğu halde anlar dahi mevki-i icraya konulacaktır.

Dördüncü madde beyan olunduğu vechile mekteb-i mezkur müdürlüğüne tayin olunan zevatın esamisi:

Hayriye Tüccarı mütehayyızânından Beratlı tüccarı mütehayyızânından

Balmumcu-zâde Eşref Efendi

Hoca Kirilos Minas Efendi

Ceride-i Havadis, Sayı: 1033, 20 N. 1277 (1 Nisan 1861)

EK 3: Yabancı Sermayenin Faydası Hakkında

Her devletin kuvvet ve vefret-i emvali ve ahaliin refah-ı hali fabrikaların kesretine merbut ve mezkur fabrikalar vasıtasıyla imal olunan emti'anın çokluğuna menut idüğü derkâr iken bundan akdem Avrupa devletleri tebe'alarına zarar-tarı olmamak mülahazasıyla ecnebi olan fabrikaların ve amele takımının mülklerinde icra-yı san'at eylemelerini kabul etmediklerinden fabrika hususunda ilerleyememiş ve fakat Felemenk Devleti bunların hilafı üzere hareket ederek çok zaman evvel ecnebi fabrikacıları kabul etmekle ahalişi az vakitte civarında bulunan düvel-i saire tebe'asından ziyadesiyle zengin olmuş idi. ve İngiltere Devleti dahi tebe'asını himayet etmek ve guya bazerganlarını muzayaka-i ticarete düçar eylememek tevehhümüyle çok zaman devlet-i müşarın ileyhim misüllü ecnebi fabrikacıların memalikinde icra-yı san'at etmelerini reddetmiş ise de bir faide müşahede etmediğinden Felemenk Devleti usulünü icra edib müddet-i kalilede ticareti evvelkinden beş on derece ziyadeleşmiştir. Ve fabrikaların kesret-i istimaline ve ahalinin zengin olmasına İngiltere'de bir takım esbab-ı kamile vardır ki, ber-vech-i ati zikr olunur.

Evvela,

Devlet fabrikacıların işlerine karışmayıb ve a'la ve evsat ve ednayı himayet-i tamme ile himayet eyleyib herkes istediği gibi işine gücüne meşgul olur ve bu vech üzere beynlerinde emniyet-i kamile bulunur.

Saniyen,

Amele takımının ekserisine gündelik verilmesi lazım gelse hem tenbel kalacağı ve hem işlediği eşya kaba olacağı âşikâr olmağla sa'y ve gayret edibte san'atında kesb-i maharet etsin için işine göre akçe verilir.

Salisen,

İndlerinde fakr katlden eşed kabahat add olunduktan başka iftihar ve ihtikarları ve ibtizal ve i'tibarları fakr ve gına ile olmağın akçe cihetinden ma-fevkine nisbetle dün bulunanların cümlesi şugüle suhulet verir şeyler icad ve ihtira ile malik-i genc-i Kârun olub bu vechile hazaz-i zilletten zirve-i kader ve haysiyete müterakki olurum diye ümit ederek bazıları fabrikalarında mavera-yı ukul olan alât-ı kesireyi icad eylemişlerdir.

Rabian,

Ham yani işlenmemiş eşyanın kesreti lazım geldiğinden alemin ham olan eşyası cem' olunduğu takdirce bile fabrikacılar ehven-i baha ile ahz eylesin için devlet tarafından hafif gümrük vaz' olunmasıdır.

Hamisen,

Fabrikalara bâis-i kuvvet olan su ve kömürün kesretidir ki, memalik-i sairede kömürün bahası tonilata başına yirmibeş ve otuz ve andan ziyade Şilin ise orada sekiz Şilindir.

Sadisen,

Kesret-i ahali olub fabrikalarda istihdam olunmasalar üçbeş milyon âdem mu'attal kalır ve her günkü iktisabları düvel-i sairede işleyen amele takımının gündeliğinden ziyade olur isede işleri dahi ziyade olduğundan ücretleri anların ücretinden eksiktir.

Sabian,

Fabrikalarda ameleden herbirininini meşguliyet-i mahsusası olmasıdır ki, san'atının infiradı hasebiyle işçinin kesb-i maharet edeceği ve amelenin ta'addüdünden çok şey husule geleceği derkârdır.

Velhasıl bir mülkte feva'id-i kesireyi müstemil olan fabrika inşası talep olunduğu surette men eylemekte mazarrattan gayrı bir şey müşahede kılınmaz.

Ceride-i Havadis, Sayı: 271 9 Ra.1262 (18 Mart 1845)